

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

**VOJENSKO-SPRÁVNÍ REORGANIZACE BYZANTSKÉ ŘÍŠE
ZA HERAKLEIOVSKÉ DYNASTIE**

Bakalářská diplomová práce

Ondřej Veselý

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Michaela Antonín Malaníková, Ph.D.

Olomouc 2022

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucí této bakalářské práce, Mgr. et Mgr. Michaela Antonín Malaníkové, Ph.D., za její odborné vedení, cenné rady a připomínky a celkovou podporu a vstřícnost. Dále bych rád poděkoval také Florinu Leontemu, Ph.D., za pomoc s náplní obsahu a rady ohledně pramenů a literatury.

Prohlášení

S čistým svědomím prohlašuji, že tuto bakalářskou práci jsem vypracoval sám, a to na základě studia pramenů a literatury, které jsem uvedl v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne

Ondřej Veselý

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Themata a prameny	7
3. Současný stav výzkumu	9
4. Předcházející a navazující struktury	13
4.1. Provinční systém a správa	13
4.2. Armáda.....	18
4.3. Exarcháty	21
5. První themata a jejich armády.....	24
5.1. Byzanc v defenzivě.....	31
5.2. Údržba vojska	33
5.3. Počátek administrativní transformace	38
5.4. Themata na konci 7. století.....	41
6. Vývoj themat po 7. století	45
7. Závěr.....	48
Přílohy	50
Glosář	50
Mapy.....	56
Seznam pramenů a literatury.....	61

1. Úvod

Cílem této bakalářské práce je zmapovat, analyzovat a charakterizovat dílčí události a faktory, které v byzantské říši v 7. století vedly k vytvoření nového provinčního systému, a sice systému themat. V širším významu bude tato práce sledovat vojenský, fiskální a správní vývoj východořímské říše zhruba od 5. do konce 7. století. V rámci tohoto vývoje budou zkoumány jednotlivé civilní i vojenské správní struktury a organizace i způsob, jakým fungovaly. V kontextu tohoto vývoje bude tato práce také sledovat pozdně antické a raně středověké struktury a fenomény a jejich kontinuitu a prolínání během sledovaného období, tedy v 7. století. V souladu s tímto přístupem k bakalářské práci se v ní budu zabývat následujícími badatelskými otázkami.

Hlavní badatelská otázka bude zaměřena na to, zda bylo zavedení systému themat samovolným, organickým a vnitřním vývojem byzantského státu, anebo se jednalo vnucený a ale zároveň kontrolovaný proces změn, které ve finále vedly k celkové změně v charakteru byzantské správy.

Dále se pokusím odpovědět na to, jak probíhalo prolínání a kooperování pozdně antických a raně středověkých byzantských struktur a zda vůbec o takovém prolínání můžeme v kontextu Byzance v 7. století mluvit. V tomto ohledu se zaměřím na pozdně antické východořímské úřady, funkce a systém správy a jejich protějšky které na ně chronologicky navazovaly.

Finálním výzkumným cílem této práce bude analýza a charakteristika themat ve sledovaném období a následné potvrzení či vyvrácení některé z níže uvedených teorií, a sice teorie „graduálního“ či „katastrofického“ vývoje themat a s nimi spojených fenoménů. Menšími badatelskými cíli budou otázky vztahující se k roli exarchátů v návaznosti na vznikající themata a funkce stratégů v raných thematech.

Práce je podle témat a konkrétních badatelských otázek rozdělena do kapitol, chronologicky odpovídajícím správnímu a vojenskému vývoji byzantské říše od 5. do konce 7. století, přičemž poslední kapitola nastíní vývoj themat po 7. století. Práce je taktéž doplněna o glosář vybraných pojmů a čtyř map pro lepší orientaci při odkazování se na geografii a pro vytvoření lepší představy podoby themat v průběhu jejich vývoje.

V úvodních dvou kapitolách však budou nejdříve představeny prameny, které budou v práci využity a současný stav výzkumu, přičemž tato kapitola se bude zabývat především úskalím výzkumu vývoje themat v jejich rané fázi a představí hlavní teorie, jejich klady a

zápory a také jejich čelní představitele, které má dnešní historiografie k dispozici. Kromě toho bude v kapitole o současném stavu výzkumu také představena dílčí sekundární literatura, ze které budu v této bakalářské práci čerpat. Ve čtvrté kapitole bude představen správní a vojenský vývoj Byzance do počátku 7. století, přičemž podkapitoly se budou věnovat objasnění dílčích funkcí byzantské správy a vojska a jejich vývoje a finálně se zaměří speciálně na exarcháty, jakožto na předobrazy samotných themat. Pátá kapitola bude již zaměřená na samotná themata ve sledovaném období, tj. 7. století a bude sledovat jejich vývoj v návaznosti na změny uvnitř i vně byzantské říše, které jim předcházely. Budou zde také kriticky prozkoumány, předloženy a zhodnoceny oba dílčí teoretické proudy, vážící se k ranému vývoji themat. Šestá kapitola nastíní postupný vývoj themat po 7. století pro doplnění celkového obrazu jejich podoby v jednotlivých obdobích byzantské říše. Dosažené výsledky budou shrnuty v závěru práce.

2. Themata a prameny

Jedním z úskalí studia systému themat byzantské říše je chabá pramenná základna, především z doby kolem jejich předpokládaného vzniku. Následkem toho je dodnes ne zcela jasný a datovatelný původ a vznik themat jakožto vojensko-správního systému, jak jej již díky více pramenům známe z pozdějších staletí.

Ze 7. století máme k dispozici velice málo pramenů, které zmiňují themata a umožňují tak zkoumat jejich nejranější období. Jedním z takových pramenů je latinsky psaná zpráva papeži od Justiniána II. z roku 687, týkající se potvrzení rozhodnutí šestého ekumenického koncilu. Tato epištola obsahuje seznam soudobých byzantských vojenských sborů, ne ještě označovaných jako themata, ale jakožto *exercitus*, což je výraz pro armádu. Tato zpráva je však dvojsečná v tom, že řecký ekvivalent slova *exercitus*: *stratós*, byl často užíván ve smyslu teritoria či provincie s vojenskou administrací.¹ Nemůžeme se tedy příliš vázat na tento pramen, neboť si nemůžeme s jistotou odvodit, zda odkazuje pouze na armádní sbory, nebo také na jejich přidělení teritoria. Také, pokud odkazuje na přidělená teritoria či provincie, nemůžeme s jistotou vědět, že se jednalo o území s vojenskou administrací.

Nejpoužitelnějšími prameny pro studium themat pro nás zůstávají ty, které byly vytvořeny v pozdějších staletích. Nejzásadnějšími v tomto ohledu jsou díla, která jsou tradičně připisována byzantskému císaři Konstantinu VII. Porphyrogenitovi. Jedná se o *De Administrando Imperio*, *De Ceremoniis* a *De Thematibus* z 10. století, přičemž poslední jmenované dílo je nejvíce spjato s thematy.

De Administrando Imperio, editováno Gyulou Moravcsikem a do angličtiny přeloženo Romillym J. H. Jenkinsem, bylo sepsáno mezi lety 948 a 952, přičemž se jedná v podstatě o manuál, jak správně vládnout.² Toto poselství chtěl Konstantin VII. předat svému mladému synovi a nástupci, avšak nebylo adresováno výlučně a pouze jemu. Dílo je rozděleno do čtyř sekcí. První se věnuje zahraniční politice s byzantskými severními a severovýchodními sousedy z oblasti východoevropských stepí a severního Kavkazu. Druhá je lekcí, jak diplomaticky jednat s národy obývajícími tyto oblasti. Třetí a nejdelší kapitola je obsáhlým historickým a geografickým průzkumem většiny národů, které obklopují byzantskou říši a čtvrtá kapitola pojednává o nedávné vnitřní historii, politice a organizaci uvnitř hranic říše.³ Právě třetí a čtvrtá kapitola jsou pro nás nejzajímavější, neboť ve zmínkách o národech obklopujících říši,

¹ VASILIEV, A. Alexander: *History of the Byzantine Empire*. Madison, 1952, str. 227.

² MORAVCSIK, Gyula (ed.): *De Administrando Imperio*. Washington, 1967, str. 11.

³ Tamtéž, str. 13.

především tedy o Arabech a při pojednávání o nedávné historii uvnitř říše můžeme najít zajímavé střípky historie, které nám přibližují historii a vývoj themat.

De Ceremoniis, přeložená a editovaná dvojicí Ann Moffatt a Maxeme Tall, byla sepsána pravděpodobně mezi lety 956-959 a sestává ze dvou knih. V první, samotné „knize ceremonií“, se pojednává o náboženských a církevních dvorních ceremoniích. Druhá kniha již není obsahově homogenní, přičemž obsah jejích kapitol sestává jednak z popisů světských dvorních ceremonií a protokolů, z pojednání o přijímání cizích diplomatů, či z pojednání o zahraničních vztazích, obranných manévrech a vojenských expedicích.⁴ Především tedy druhá kniha je našemu výzkumu themat nejvíc nápomocná.

De Thematibus, pro naše téma nejdůležitější a nejvýznamnější dílo, bylo sestaveno zřejmě nejdříve na začátku 30. let 9. století a revidováno alespoň jednou po roce 946. Toto dílo bylo až do roku 2021 mimo dosah širší veřejnosti, neboť až v tomto roce byl *De Thematibus* přeložen a editován Johnem Haldonem.⁵ Podobně jako *De Ceremoniis*, i toto dílo je rozděleno do dvou knih, přičemž první kniha se v 17 kapitolách věnuje východním a druhá ve 12 kapitolách západním provinciím, respektive thematům. Ačkoliv *De Thematibus* nabízí informace o původu jmen většiny themat a souběžně i jejich původní i soudobé názvy, samotný text podává jen kusé poznámky o historii regionů, o kterých je v knihách pojednáváno. Celkově se *De Thematibus* zabývá více etnografií daných provincií – původem různých národů a jejich jazyků a jejich možnými asociacemi s figurami z řecké mytologie či z pozdní antiky. I přes tento nevyrovnaný obsah nám nicméně text nabízí některá užitečná a důležitá fakta.⁶ Zároveň se i nadále jedná o nejucelenější pramen, týkající se výhradně byzantských vojenských provincií – themat, který máme k dispozici, a právě v této skutečnosti tkví jeho největší význam při zkoumání daného fenoménu byzantských dějin.

Vzhledem k době jeho vzniku, tedy době, kdy byl systém themat na vrcholu svého vývoje a získal finální podobu a charakteristiku, je při zkoumání rané historie themat v 7. století nutné informace přebírané z *De Thematibus* správně zařazovat do kontextu doby a v souvislosti s dalšími zdroji sekundárního i primárního charakteru poté z těchto informací a faktů odvodit

⁴ MOFFAT, Ann, TALL, Maxeme (ed.): *Constantine Porphyrogenetos: The Book of Ceremonies*. Leiden, 2012. Dále bude na toto dílo odkazováno pouze jako na *De Ceremoniis*.

⁵ HALDON, John (ed.): *De Thematibus*. Liverpool, 2021.

⁶ Samotný text je zároveň důležitým svědectvím postojů císaře k těm, kterým byl text tradičně adresován a také toho, jaký byl tehdy soudobý pohled na vztah mezi říší a jejím centrem a mezi Římany – Byzantinci a jejich světem. Tamtéž, str. 2

pravděpodobný vývoj a podobu themat v jejich časném údobí. Tento postup platí i pro výše uvedená díla, tedy *De Administrando Imperii* a *De Ceremoniis*.

3. Současný stav výzkumu

Tato kapitola představí stav současného bádání zacíleného na otázku vytváření tzv. themat v Byzanci během 7. století, přičemž tato bakalářská práce bude zaměřená především na první themata vznikající v Malé Asii. Představí a zaměří se především na dvě základní teorie, které se k tomuto tématu v rámci dějin 7. století vážou. První se přiklání k možnosti, že themata vznikají od 1. poloviny 7. století, a naopak druhá říká, že themata vznikají nejdříve od 2. poloviny 7. století. K oběma názorům se zároveň vážou další návazné teorie. V některých detailech a návazných teoriích se oba názorové směry zcela rozcházejí a jindy se zase v určitých ohledech shodují, nebo alespoň navzájem přibližují. Přesněji tyto dvě teorie budou představeny níže. Osobností z řad vědecké obce, která propagovala první teorii, byl především v 50. a 60. letech George Ostrogorsky, vycházející například z děl Charlese Diehla, Heinricha Gelzera či Fjodora Uspenského.⁷ Ostrogorsky zastával názor, že vznik systému themat jakožto územněsprávních celků s regionálním vojskem; započal již za panování císaře Herakleia, kterého považuje za původního činitele změn v provinční správě a vojsku.⁸ Časově tato změna dle Ostrogorského proběhla po vítězství Byzantinců nad sasánovskou Persií, tedy koncem 20. a počátkem 30. let 7. století.⁹ Nutno však podotknout, že Ostrogorsky upozorňuje na fakt, že i přes vznik systému themat; starý provinční systém a jeho organizace zcela nezanikly, nýbrž pokračovaly ještě určitou dobu v rámci systému themat. To znamenalo, že v novém provinčním systému vedle sebe a v provinční hierarchii na stejné úrovni stáli jak původní prokonsulové, tak nově zavedení stratégové. Prokonsulové byli dle Ostrogorského zodpovědní za civilní administrativu, avšak stratégové měli celkově vrchní velení.¹⁰

Nejkontroverznějším a nejzásadnějším názorem Ostrogorského však bylo to, že v návaznosti na vznik systému themat a s ním související reorganizaci armády se vytvořila také skupina/třída tzv. vojáků-farmářů neboli *stratiotai*.¹¹ Jednalo se o byzantské rolníky, kteří na oplátku za vojenskou službu získali malou část půdy na území thematu, kde měli danou

⁷ OSTROGORSKY, George: *History of the Byzantine State*. Oxford, 1968, str. 90.

⁸ K Ostrogorského teorii se přikláněl například také Alexander A. Vasiliev. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 229.

⁹ OSTROGORSKY, G.: *History of the Byzantine State*, str. 101.

¹⁰ Tamtéž, str. 96.

¹¹ Tamtéž, str. 98.

vojenskou službu vykonávat. Tato vojenská služba měla být také dědičná. V zásadě tak byl tradiční systém panství latifundií a kolonátu vyměněn za komunity svobodných rolníků, ze kterých byla tvořena vojenská síla themat. Současně tedy s novými provinčními celky vznikla podle jeho názoru v podstatě i nová armáda, která sestávala z malých vlastníků půdy a jejich potomků. Hlavní výhodou tohoto systému mělo být to, že díky vlastní půdě a skromnému výdělku měli být vojáci-farmáři soběstační, a tudíž si měli sami zaopatřovat a udržovat vybavení. To zároveň mělo ulevit státní správě, která nemusela být nadále závislá na vojsku tvořeném většinou z žoldnéřů, což bylo finančně značně nákladné.

Teorie zasazující počátek systému themat až do 2. poloviny 7. století se postupně vyvíjela také díky komplexnějšímu studiu a analýze nejen pramenů písemných, ale nově především i díky kladení důrazu na studium pramenů numismatických a sfragistických.¹² Výsledkem bylo zásadní přehodnocení Ostrogorského názoru, který dnes bývá označován za romantický.¹³ Jedním z prvních akademiků, kteří zpochybnili Ostrogorského teorii byl v roce 1954 Pertusi, který odmítl jakoukoliv roli císaře Herakleia při vzniku systému themat.¹⁴ Nejpatrnější a na první pohled hlavní odchylkou od první teorie je to, že zasazuje vznik systému themat až do 2. poloviny 7. století, nejdříve do 50. a 60. let. S tím však souvisí i další rozdíl, a sice; že tato teorie již nepovažuje císaře Herakleia za strůjce a původce změn. Přinejlepším připouští, že již za Herakleia se objevily určité změny či náznaky změn související se vznikem themat, ať už v administraci či organizaci armády, avšak účast při vzniku systému themat jako takového přisuzuje až Herakleiovým nástupcům, počínaje nejdříve Konstansem II. V souvislosti s takovýmto posunutím časového rámce vzniku systému themat se dnešní bádání shoduje v názoru, že tato reforma nebyla reakcí na boje s Peršany ve 20. letech, nýbrž na nový konflikt s Muslimy probíhající od 30. let 7. století.¹⁵ Nyní se zdá také očividné, že termín thema se jako označení vojenského okrsku objevil nejdříve počátkem 8. století, a že vojenští velitelé themat, tzv; *strategoi*, získali jejich pozici nejvyšší vojenské a zároveň i civilní autority nejdříve v raném 9. století, nikoliv dříve.¹⁶

Nejzásadnější odchylka moderních historiků od dříve uznávané Ostrogorského teorie

¹² Zásadní v tomto ohledu bylo studium a výzkum pečeti tzv. *genikoi*. HENDY, Michael: *Studies in Byzantine Monetary Economy C. 300-1450*. Cambridge, 1985, str. 636.

¹³ „This somewhat romantic idea of the middle Byzantine empire resting on the popular support of a free peasantry has been generally abandoned.“ SHEPARD, Jonathan: *The Cambridge History of The Byzantine Empire, c. 500-1492*. Cambridge, 2019, str. 240.

¹⁴ PERTUSI, Agostino: *Nuova ipotesi sull' origine dei "temi bizantini"*. In: *Aevum*, sv. 28, str. 126-150.

¹⁵ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of The Byzantine Empire*, str. 245.

¹⁶ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 56.

však tkví v tom, že popírá existenci farmářů-vojáků, jakožto svobodných majitelů půdy s povinností vojenské služby; již v 7. století. Ačkoliv až z pramenů z 9. a především 10. století je zřejmé, že postupně vznikaly vojenské statky, tzv. *stratiotika ktemata*, které byly státem pronajímány rolníkům výměnou za vojenskou službu, moderní historiografie se nyní shoduje v tom, že nelze popřít, ale ani potvrdit, že by *stratiotika ktemata* nevznikaly již na začátku 8. století, a dále že do té doby fungovaly armády ve vzniklých a vznikajících thematech na stejném principu, jako v průběhu 6. a 7. století. Ve skutečnosti neexistují pevné důkazy, které by podpořily představu vojenské půdy ve spojení s farmáři-vojáky před 9. stoletím.¹⁷

Současný stav moderního bádání se od doby populárních a uznávaných teorií a odhadů historiků, jako byl například Ostrogorsky, posunul o značný kus dopředu. Dalo by se říct, že se oprostil od některých jednoduchých a snadno vyvstávajících odpovědí k méně jasně zodpověditelným otázkám, dobrým příkladem budiž vznik themat doprovázený ihned existencí farmářů-vojáku v 1. polovině 7. století.¹⁸ Ne všechny úvahy a teorie předchozích let však byly zcela vyvráceny, v některých se moderní historiografie s tou starší očividně shodují. Při pohledu na výzkum themat můžeme tedy v zásadě rozpoznat dva přístupy; „katastrofický“ a „graduální“, přičemž první dává největší důraz na osobu císaře Herakleia a jeho panování, zatímco druhý hovoří o postupných změnách v armádě a provinční správě, které vyústily neznámo přesně kdy ve vytvoření a zavedení zcela nového provinčního systému, který zároveň ovlivnil jak organizaci a fungování armády, tak v podstatě celou společnost.¹⁹

Je samozřejmě vhodné jmenovat i další historiky, o jejichž výzkum se bude tato práce opírat. John Haldon rozhodně patří mezi nejvyužitelnější autory pro tuto práci, neboť se zaměřuje právě na raně středověkou Byzanc a její státní systémy a struktury. Jeho díla jako *Byzantium at War, AD 600-1453*, *Warfare, State, and Society in the Byzantine World, 565-1204* nebo *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, velmi propracovaně osvětlují tzv. „temné období“ byzantských dějin ve spojitosti s přeměnou pozdně antického Říma v raně středověkou Byzanc.²⁰ Mimo to, Haldonův *The De Thematibus*, poprvé v roce 2021 do angličtiny přeložený pramen z 10. století pojednávající o thematech, je v jejich studiu obrovským přínosem. Dále například *The Cambridge History of The Byzantine Empire, c. 500-*

¹⁷ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 56.

¹⁸ „As a result, the whole notion of „farmer-soldiers“ in the context of the period has been abandoned.“ Tamtéž, str. 56.

¹⁹ HENDY, M: *Studies in Byzantine Monetary Economy*, str. 635.

²⁰ HALDON, John: *Byzantium at War, AD 600-1453*. Oxford, 2002.

HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*. London, 1999.

HALDON, John: *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge, 1990.

1492, revidována a znovu vydána v roce 2019 a editována Jonathanem Shepardem se díky kolektivu autorů, kteří se podíleli na jejím vydání, a kteří se zabývali mnoha dílčími a zásadními problémy, jež následně v jasně sledovatelné chronologické návaznosti uváděli do srozumitelných souvislostí, stává základním kamenem této práce. Z moderních autorů hraje důležitou roli také Michael Hendy, který se ve svém díle *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450* v kontextu systému themat zaměřuje na byzantské pečetě; a jehož výzkum dokládá nové důkazy, které nám pomáhají výrazně lépe porozumět byzantské správní a vojenské transformaci v průběhu 6. a 7. století. Walter E. Kaegi patří k dalším výrazným historikům, kteří se dlouhá léta zaměřují na rané byzantské dějiny, a jehož díla jako *Heraclius, Emperor of Byzantium* nebo *Byzantium and the Early Islamic Conquest* pomáhají správně pochopit roli Persie či Arabů jakožto vnějších činitelů v kontextu přeměny říše.²¹ Rád bych také zmínil díla od Davida Nicolle díla *Romano-Byzantine Armies, 4th-9th Centuries* anebo *Yarmuk 636AD*, která se zaměřují na detailní strukturu, organizaci a vývoj byzantských armád.²² Z české historiografie jsou nejcennějšími pomůckami *Encyklopedie Byzance* od Vladimíra Vavříčka a zatím největší a nejvýraznější dílo české provenience, *Dějiny Byzance* od autorského kolektivu pod vedením Bohumily Zástěrové.²³ Tímto tedy uvádím hlavní díla, která pro mne budou největšími pomůckami a ze kterých budu čerpat. Co se dílčích otázek této bakalářské práce týče, budu konzultovat a ohlížet se přitom na tyto a další specializované odborné články, které budou v této práci průběžně citovány v poznámkách pod čarou.

Úskalím výzkumu je také terminologie: výraz thema původně označoval pouze vojenskou jednotku či sbor a prameny týkající se 7. století s větší pravděpodobností odkazují na tato vojenská uskupení, spíše než na území, na kterých byla rozmístěna.²⁴ I pokud se však jeví, že prameny odkazují na thema jakožto na území, nemůžeme si být jisti, že se v takovém případě nejedná o anachronismus, neboť dochované prameny pocházejí z 9. století, kdy územní themata již byla zavedena. Největším úskalím výzkumu zůstává i nadále ne zcela bohatá pramenná základna vztahující se k 7. století, moderní výzkum je tak nucen si určité detaily, v rámci známých faktů, v uvozovkách domýšlet. Tento opatrný proces výzkumu posledních let,

²¹ KAEGLI, Walter: *Heraclius, Emperor of Byzantium*. Cambridge, 2003.

KAEGI, W.: *Byzantium and the Early Islamic Conquest*. Cambridge, 1992.

²² NICOLLE, David: *Romano-Byzantine Armies, 4th-9th Centuries*. London, 1992.

NICOLLE, David: *Yarmuk 636AD*. London, 1994.

²³ VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. Praha, 2011.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila: *Dějiny Byzance*. Praha, 1992.

²⁴ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of The Byzantine Empire*. str. 240.

favorizující onu „graduální“ představu, pomohl lépe porozumět a objasnit určitá bílá místa v otázce themat 7. století.

4. Předcházející a navazující struktury

Při zkoumání vzniku systému themat se nejde nezabývat provinční správou, její strukturou a organizací, která jim předcházela. Tudiž, v nadcházejících podkapitolách budou tyto fenomény analyzovány a charakterizovány, a to takovým způsobem, abychom díky jejich bližšímu poznání byli schopni zasadit vznikající systém themat do kontextu měnící se byzantské společnosti 7. století. Tato kapitola si dále klade za cíl vystihnout zásadní změny a známky kontinuity v byzantské správě v 6. a raného 7. století.

4.1. Provinční systém a správa

Předtím, než byl v říši vytvořen a zaveden systém themat, se její provinční systém od dob císařů Diokleciána a Konstantina ve 3. a 4. století příliš nezměnil.²⁵ Východořímská říše byl rozdělena na velké množství menších provincií uvnitř 14 diecézí, které byly seskupené ve čtyřech prefekturách; *Galliae, Italia et Africa, Illyricum* a *Oriens*.²⁶ Samotné provincie byly tedy nejmenší části ve východořímském provinčním systému. Byly ovládány guvernéry, kteří byli přidělováni císařem a kteří drželi různé tituly.²⁷ Nicméně spadali pod dohled vedoucích jejich diecéze, tzv. *vicarii*, a ti zase spadali pod jednoho ze čtyř pretoriánských prefektů.²⁸ Historiografie se také shoduje v tom, že zavedení diecézí a úřadu vikářů bylo záměrným pokusem o oslabení prefektů a o snahu zesílení přímého vládního vlivu v provinciích. Tuto snahu potvrzuje i ono přímé dosazování guvernéřů císařem. Vztah mezi prefekty, vikáři a guvernéry by se tedy dal shrnout tak, že vikáři a jim podřízení guvernéři stáli v určité opozici vůči prefektům, z důvodu regulování jejich moci a vlivu. Nejvyšším úředníkem celé říše, jehož úkolem byl dohled nad chodem všech císařských kanceláří, a tedy i nad spoluprací guvernéřů, vikářů a prefektů, byl *magister officiorum*, tj. představený úřadů.²⁹

Prefekti byli zodpovědní zejména za fiskální administraci na území svých prefektur. V tomto ohledu prefekti zodpovídali za přiděly či přidělové dávky; *annonae*, které tvořily

²⁵ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 236.

²⁶ Tamtéž, str. 237. Viz. mapa 1.

²⁷ Tituly provinčních guvernéřů nebyly zcela jednotné, objevovali se např. *moderatores* či *rectores* a další. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 176.

²⁸ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 237.

²⁹ ZÁSTĚROVÁ, B.: *Dějiny Byzance*, str. 28.

základ mezd pro armádu a civilní administrativu.³⁰ Jejich další povinnosti zahrnovaly zodpovědnost za krmivo či přiděly na krmivo pro důstojníky, vojáky a osoby v civilní službě, fungování poštovní služby, údržbu poštovních stanic, mostů, silnic a sýpek a celkově dohlíželi na veřejné práce. Také byli zodpovědní za zásobování hlavního města obilím a za náklady spojené s jeho přepravou.³¹ Jednalo se o dlouhý seznam důležitých a namáhavých úkolů nezbytných pro fungování jednotlivých provincií, bylo tudíž nutné, aby pretoriánští prefekti správně odhadli roční finanční potřeby svých prefektur a poté potřebné peníze získali skrze obecnou daň či taxu, tzv. indikci.³² Za samotný výběr daní a materiálu však byli zodpovědní jejich podřízení, vikáři a guvernéři, kterým prefekturní úřady rozeslaly posouzení s odhadovanými částkami potřebnými k výběru.³³

V tomto základním členění říše na tři správní úrovně; prefektury, diecéze a provincie, fungovaly kromě úřadů a orgánů spadajících pod praetoriánské prefekty, vikáře a guvernéry další dva administrativní orgány, které důrazně zasahovaly do fungování a správy provincií, a sice *res privata* a *sacrae largitiones*, řízené hrabaty; *comites*, kteří patřili k císařskému dvoru; *comitatus*.

Comes rei privatae, jakožto úřední osoba, byl zodpovědný za veškerou půdu a majetek náležející státu, k čemuž náležela i zodpovědnost za sběr rent a nárokovat za stát veškerý majetek, který mu připadl.³⁴ Původně se sice *comes rei privatae* zabýval pouze osobním majetkem císaře, jak ostatně napovídá název jeho úřadu, nicméně v „transformačním“ období byzantské říše, tj. 7. století, se rozdíl mezi císařským a státním majetkem v podstatě rozplynul.³⁵ Majetky císařských rodin, dřívější veřejná a občanská půda, statky konfiskované z různých důvodů a někdy i rozlehlá území v provinciích, tudíž spadaly do císařské domény.³⁶ Úřad *comes rei privatae* byl dále rozdělen na další podúřady; *scrinia*, jež byly zodpovědné za specifické funkce.³⁷

Comes sacrarum largitionum kontrolovali ražbu a dohlíželi na zlaté a stříbrné doly a státní dílny, ve kterých byly zbraně a výzbroj dekorovány drahými kovy.³⁸ Kromě toho byl také

³⁰ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 237.

³¹ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 176.

³² SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 237.

³³ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 178

³⁴ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 237.

³⁵ Tamtéž, str. 237.

³⁶ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 173.

³⁷ To znamená, že jedno oddělení bylo zodpovědné za dotace půdy, další za renty, půjčky atd. Tamtéž, str. 174.

³⁸ Dílny, které vyráběly tuto ceremoniální výstroj, připadly během 4. století úřadu *magister officiorum*. Tamtéž, str. 175.

zodpovědný za periodické darování zlata a stříbra vojákům a za sběr či produkci oblečení a jeho distribuci dvoru, armádě a civilní správě.³⁹ Stejně jako u *res privata*, i tento úřad měl své podúřady a v každé diecézi byli představení těchto úřadů a stejně jako *res privata*, i *sacrae largitiones* měli vlastní transportní službu. Příjem tohoto úřadu vycházel zejména z hotovostních daní ve zlatě a stříbře a cel, protože byl také zodpovědný za zahraniční obchod.⁴⁰

Diokleciánovy a Konstantinovy reformy především jednoznačně separovaly civilní a vojenskou autoritu. To se podařilo díky nadměrnému dělení provincií na větší množství menších území, přičemž vznikala rozsáhlý byrokratický aparát.⁴¹ Jak například John Haldon uvádí: „Stát sám o sobě byl komplexní strukturou vzájemně propletených administrativních funkcí...“.⁴²

Již za vlády Justiniána se však začala v provinční správě objevovat tendence vrátit se před tento systém, spojováním vícero menších provincií v Malé Asii, kvůli neshodám mezi civilními a vojenskými autoritami. Vzhledem k těmto neshodám Justinián také ve spojených provinciích spojil i autoritu civilní a vojenskou a svěřil ji do rukou jedné osoby, guvernéra; *praetora*.⁴³ Tyto pokusy o centralizaci území a moci v provinční správě však nebyly systematické. Kromě toho již v 6. století stát pravidelně delegoval některé ze svých dříve výsadních pravomocí na soukromé osoby, od kterých se očekávalo, že řádně splní povinnosti s nimi spojené.⁴⁴ I díky tomu se zdá, že během 6. století začala upadat důležitost administrace na diecézní úrovni.⁴⁵ I přesto, že pokusy o centralizaci území a kombinování vojenské a civilní moci nebyly systematické, jedná se o zajímavý fakt, že se Justinián pokusil spojit civilní a vojenskou moc na východě říše, a nikoliv na západě. Chronologicky, „jen“ několik desítek let po Justiniánovi, totiž první razantní a oficiální spojení civilní a vojenské moci v jednom úřadu nastává právě na západě říše, a sice zavedením exarchátů.

Koncem 8. století už byly provinční systém i správní orgány s ním související organizovány odlišným způsobem. V průběhu 7. a 8. století postupně mizí rozdíly mezi veřejným, respektive státním a císařským majetkem, a namísto *res privata* a *sacrae largitiones* se objevují různá oddělení: *sekreta*, která si jsou vesměs rovnocenná, a která se zodpovídají

³⁹ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 237.

⁴⁰ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 175.

⁴¹ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 160.

⁴² HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 14.

⁴³ Příkladem Justiniánova spojování civilní a vojenské autority v jednu osobu je předání vojenské moci nad dvěma egyptskými provinciemi civilnímu úředníkovi. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 160.

⁴⁴ Mezi tyto povinnosti, resp. funkce státního aparátu předané soukromníkům patřil zejména výběr daní na komunální úrovni; z kolonátu či větších statků. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 29.

⁴⁵ Tamtéž, str. 29.

přímo císaři.⁴⁶ Kromě toho se do té doby postupně snižoval význam diecézní administrace v rámci byzantské správy. Úpadek diecézní správy vedl postupně k jejímu celkovému vymizení, což zároveň oslabovalo prefektury. Prefektury a osoby prefekturní správy a jejich úřady, jsou však doložitelné i po vymizení diecézní administrace a v mezidobí zavádění a finálního zformování systému *themat*. To samé platí pro správu provincií, tedy nejnižší úroveň „starého“ provinčního systému.

Hlavními odděleními, která zřejmě již od konce 6. století nahrazují předešlou administraci, byly *genikon*, tj. ústřední finanční úřad, *eidikon*, tj. speciální pokladní a zásobovací úřad a *stratitikon*, tj. vojenský úřad, přičemž *genikon* a *stratitikon* spadají pod tzv. *logothetes*, tedy *logothetes tou genikou* a *logothetes tou stratitikou* a *eidikon* spadá pod *epi tou eidikou* (také *eidikos*), hlavy těchto úřadů.⁴⁷ *Logothetes tou genikou* a *logothetes tou stratitikou* zodpovídali za výběr daní a vojenské finance, a spolu s *dromos* (státní pošta) vytvářeli nový základ byzantské správy.⁴⁸ *Logothetes tou dromou*, tedy vedoucí státní pošty, patřil mezi významné úředníky, neboť měl mnoho povinností: organizoval císařské ceremonie, chránil při nich císaře, sbíral informace politického rázu a dohlížel nad zahraničními vztahy.⁴⁹ Dalšími významnými úředníky byla dvojice pokladníků; *chartoularios sakellion* a *chartoularios vestiariou*, zodpovědní za státní pokladnu, za ražbu mincí a vojenský arzenál, a dále například *megas kourator*, který měl na starosti paláce a císařské pozemky.⁵⁰ Hlavou úřadu státního pokladního byl *sakellarios*: správce pokladny, jehož význam rostl už od dob císaře Justiniána.⁵¹ Nicméně, *sakellarios* zřejmě svoje povinnosti správce pokladny nejpozději v 9. století přenechal osobě *chartoulariose*: a sám se díky své blízkosti k císařské osobě vypracoval do pozice vedoucího všech *sekret*. Jeho úkolem poté byl celkový fiskální dohled nad *thematy*.

Všechny tyto úřady a jejich jednotlivé složky mají jasný původ v administrativě 6. století. Proces jejich zavádění do administrativy byzantského státu byl zřejmě už v druhé polovině 7. století plně v pohybu, a tudíž lze přepokládat, že tento proces započal za vlády císaře Herakleia, ne-li dřív.⁵² Jednou z důležitých změn ve státní správě právě během vlády císaře Herakleia, byla značná restrukturalizace mincoven v letech 627-630.⁵³ Tato

⁴⁶ *Logothetes* byl původně název pro nižší úředníky, přičemž ke změně jejich postavení došlo během 7. století. VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*, str. 294.

⁴⁷ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 180.

⁴⁸ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 238.

⁴⁹ VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*, str. 294.

⁵⁰ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 238.

⁵¹ Tamtéž, str. 238.

⁵² HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 186.

⁵³ Tamtéž, str. 186.

restrukturalizace měla za následek značné snížení významu úřadu *sacrae largitiones* v diecézích, což přímo vedlo ke snížení významu celé diecézní administrace v praetoriánských prefekturách. Již před touto restrukturalizací však zřejmě upadal význam tohoto úřadu, neboť, jak Haldon uvádí, se v pramenech setkáváme s *comes sacrarum largitionum* naposledy v roce 605 a poté jej již nahrazuje výraz *logothetes*.⁵⁴ Herakleiova reorganizace mincoven a jejich úřadů tak může být přinejmenším náznakem hlubšího procesu správní a fiskální reformy.

Důvody pro zavádění těchto reforem a pro reorganizaci správy jsou však těžko uchopitelné, nicméně špatná ekonomická pozice říše v posledních letech 6. století se jeví jako určující hledisko. Nabízí se také myšlenka, že politicko-vojenský kolaps za císaře Herakleia během let 622-626 pobídl k pokusům o reorganizaci státní správy, uznání neoficiálních změn v předešlém období a k pokračování a rozšíření procesu restrukturalizace.⁵⁵ Vasiliev předpokládá jako jeden z Herakleiových kroků, které stály za vývojem themat, militarizaci Arménie, která byla pod silným tlakem Persie. Jakmile se Arménie znovu plně dostala do byzantských rukou, proběhla její reorganizace, při které však Herakleios nepřidělil této provincii žádného civilního představitele, autorita zde byla tedy čistě vojenská.⁵⁶ Nevíme však o dalších provinciích, které by za Herakleiova panování prošly takovouto militarizací. Posunujeme-li se chronologicky dál ve vládě císaře Herakleia, nelze opomenout střet Byzantské říše s novým nepřítelem: Arabským chalífátem. První válka, kterou tyto dvě strany vedly v letech 634-638, zapříčinila obrovské oslabení Byzance, která v ní přišla vesměs o veškerá území, kromě Thrákie a Malé Asie. Toto geografické zmenšení říše znamenalo značný populační a ekonomický zásah pro již tak vysílený římský stát.

Nicméně, stále nám v tomto ohledu chybí přímé důkazy, které by nám jednoznačně ukazovaly na vznik themat jako takových v rámci panování císaře Herakleia. Bez ohledu na tento fakt se však lze zaměřit na jednotlivé a pevně dohledatelné změny v politickém a správním vývoji Byzance od konce 6. století a zejména během raného 7. století. V otázce vzniku systému themat pak jejich studium skutečně napovídá, že tento proces změn ve členění říše, skládající se jak ze správních, tak z vojenských reforem, byl graduální.⁵⁷ Změny, které začaly koncem 6. století a byly dokončen nejdříve v druhé polovině 8. století vedly jednoznačně k vytvoření systému themat, nicméně, tyto změny bychom neměli brát jako jednotlivé kroky, jejichž jasným

⁵⁴ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 187.

⁵⁵ Tamtéž, str. 191.

⁵⁶ Vasiliev se zde odkazuje na práci Juliana Kulakovského; *History of Byzantium*, jehož názory podporoval i Louis Bréhier. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 229.

⁵⁷ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 191.

cílem byla militarizace provincií a vznik themat v plnosti jejich významu a definice, ale spíše jako změny, které tuto krystalizaci v konečném důsledku podmínily.

4.2. Armáda

Stav východořímské armády před reorganizací v průběhu 7. století taktéž vycházel z reformů císařů Diokleciána a Konstantina. Vojenská a civilní moc byla razantně rozdělena, tak že guvernéři provincií už neveleli provinčním armádám. Namísto toho, jakožto pretoriánští prefekti svých prefektur, byli zodpovědní pouze za získávání finančních a materiálních prostředků pro armádu. Ta byla rozdělena do dvou částí. *Comitatenses*: jednotky spadající do polní profesionální armády, které byly organizovány na divize a pod vedením *magistra militum* a *limitanei*: jednotky pod vedením *duces*: nižších velitelů, situované na hranicích a spíše připomínající poloprofesionální milice.⁵⁸ Na svých postech byli tito velitelé trvale umístěni, za to se jim však dostalo zvláštních privilegií, jako byly úlevy od většiny daní či získání zemědělské usedlosti. Příslušníci *limitanei* tudíž v místech svého působení také zakládali rodiny a žili napolo usedlým způsobem života.⁵⁹ Úřad *magistra militum* zřejmě zavedl Konstantin, nicméně *magister militum* většinu své autority delegoval na své podřízené: *comes*, tedy jednotlivé velitele.⁶⁰

Stejně jako správa, popohnaná Justiniánovou expanzí na západ a řešením problémů, které následně v souvislosti s touto expanzí vyvstaly, také armáda procházela postupným vývojem, který byl od druhé poloviny 6. století o to více podmíněný vnějšími vlivy. Již během vlády Justiniána I. se objevuje tzv. *quaestura exercitus*: správní jednotka, zahrnující území provincií *Moesia Inferior* a *Scythia Minor* v rámci diecéze Thrákie, a mimo to také provincie Kypr, Kárii a Egejské ostrovy.⁶¹ Účelem *questura exercitus*, který zároveň vysvětluje, proč zahrnovala tak rozlehlá a od sebe vzdálená území, bylo zajištění zásob a vhodné základny pro pohraniční jednotky. Tímto mělo být zároveň zabráněno dalšímu ožebračování již tak válkou zdevastovaných regionů, především tedy těch na Balkáně. Velitelem této vojenské administrativy byl *queastor exercitus*.⁶² Co se týče složení dvou stálých polních armád, tj.

⁵⁸ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 239.

⁵⁹ ZÁSTĚROVÁ, B.: *Dějiny Byzance*, str. 26.

⁶⁰ Předcházely mu úřady *magister peditum*; velitel pěchoty a *magister equitum*; velitel jízdy. Byly zkombinovány v jeden úřad zahrnující pravomoci a funkce obou; *magister militum*. NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 5.

⁶¹ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 210.

⁶² Zejména byzantské državy v rámci prefektur *Illyricum* a *Oriens* na Balkáně byly v 6. a nadále v 7. st. soustavně a silně ohrožovány výpady Slovanů a Avarů. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 210.

militum praesentales, jednalo se v podstatě o žoldnéřské útvary, které ač nečítaly velké množství vojáků, byly přesto nejlépe ozbrojenou a trénovanou složkou císařských armád.⁶³

Změny v organizaci pozdně římské armády však probíhaly nadále i za císařů Tiberia a Maurikia. Četné jednotky *foederati*, tou dobou již složené jak z barbarů, tak i Římanů, se spojily v rámci nově zřízeného úřadu a jeho velitele; *comes foederatum* do jednoho sboru se sídlem v Thrákii.⁶⁴ Současně se i jednotky *bucellarii*: elitních obrněných jezdců, patřících předtím přímo vedoucím důstojníkům v polních armádách, spojily dohromady ve vysoce kvalitní útvar a byly inkorporovány do státních armádních struktur.⁶⁵ Obě změny probíhaly v kontextu válek na Balkáně v 80. a 90. letech 6. století a zhruba ve stejnou dobu byl zřejmě vytvořen útvar germánské jízdy, v podstatě taková „byzantská cizinecká legie“. Tento elitní útvar, tzv. *optimates*, se zpočátku zřejmě skládal převážně z gótských a langobardských námezdních vojáků, ale později docházelo i k náboru sil zevnitř říše.⁶⁶ Základnu měli *optimates* v Bithýnii, tedy na území v jehož rámci byly umístěné polní armády: *militum praesentales*.⁶⁷ Tyto změny byly v průběhu 6. století doprovázeny reorganizací struktury velení v armádách, které byly kulminací předešlého dlouhého vývoje, za jehož vrchol by se dalo považovat de facto smazání rozdílů mezi dvěma do té doby fungujícími polními armádami, situovanými v okolí Konstantinopole. Tyto armády, každá vedená jedním z *magistri militum praesentales*, byly spojeny a sloučeny pod pravomoc pouze jednoho, nejvyššího velitele, operujícího v Evropě, což nám zároveň napovídá, kam se koncem 6. století zaměřovala byzantská obrana⁶⁸. Vedle *militum praesentales* existovaly také polní armády jednotlivých prefektur, taktéž pod vedení *magistra militum*, např. *magister militum per Orientem*, ten byl zároveň nejvyšším velitelem všech jednotek ve východní části říše, *per Thracias* či *per Armeniam*.⁶⁹ Kromě „regulérních“ jednotek v rámci *comitatenses* a *limitanei* existovaly také speciální jednotky: *scholae*, původně císařská garda ale v 6. století již pouze dekorovaná palácová stráž, *candidati*: dříve ještě opatrněji selektovaná císařská garda a *domestici*, které rozpustil až císař Justinián. Ani jedna z těchto jednotek si neudržela postavení doopravdy bojujících válečníků a postupně (vyjma *domestici*) zcela degradovaly na úroveň víceméně pompézních palácových strážců, kteří si svoji

⁶³ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 7.

⁶⁴ Tamtéž, str. 8.

⁶⁵ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 211.

⁶⁶ Tamtéž, str. 211.

⁶⁷ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 10.

⁶⁸ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 211.

⁶⁹ NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 23.

prestižní hodnost kupovaly bez zásluh.⁷⁰ Výjimku mezi těmito palácovými útvary tvořili tzv. *excubitores*, založení již císařem Lvem I. Nahradili vojensky již neschopné *scholae* a jakožto opravdová ozbrojená síla vydrželi přes dvě staletí, až je nakonec začátkem 7. st. potkal stejný osud, jako jejich předchůdce, a stala se z nich pouze „okrasná“ jednotka.

Ačkoliv od druhé poloviny 6. století sílily tendence k verbování domácího obyvatelstva říše, především Germáni zůstávali i začátkem 7. století silným elementem v armádě, přičemž zastávali roli těžce obrněné jízdy.⁷¹ Většina lehké jízdy pocházela také z vnějších „spojenců“; arabských kmenů při hranicích Sýrie a Palestiny, nebo Arménů, avšak vyčerpaná říše na přelomu na počátku 7. století nepohrdla žádnou pomocí a v jejích službách se objevovali například i Peršané, Turko-Hunští nomádi a samozřejmě i Germáni.⁷² Je možné, že již Herakleios reagoval na zhoršující se vojenskou situaci a faktický kolaps armády během perských válek znovuzavedením dědičné vojenské služby, přičemž větší počet pěších vojáků byl dodáván z centrálních částí říše.⁷³ Při pohledu na složení a organizaci armády na začátku 7. století vidíme tedy jasný rozdíl oproti armádě, která se zrodila v průběhu druhé poloviny 7. století, přičemž zřejmě až do konfliktu s Araby byla armáda především na hranicích a uvnitř praesentálních armád tvořena žoldnéři či jednotkami spojeneckých kmenů.

Jednotky byly placeny ročně, a ačkoliv tato mzda bývala nepravidelná, zřejmě ještě za vlády Herakleia byl tento způsob udržování vojska platný. Samotná armáda byla vyzbrojena, krmena a zabezpečena koňmi díky státu, přičemž každý provinční arsenál byl pod správou úřadu *sakellaria*.⁷⁴ Během tažení pak bylo od měst a místní populace očekáváno, že zaopatří pro armádu zásoby, což však přinášelo ohromné finanční a materiální náklady. Ve válkou zmítané Itálii tato situace vedla již v průběhu druhé poloviny 6. století k neschopnosti místní civilní správy fakticky fungovat, což, jak uvidíme, mělo za následek přebírání jejích funkcí správou vojenskou. V podstatě stejná situace poté nastala v Byzanci kolem druhé poloviny 7. století. Na tomto příkladu můžeme vidět jeden z fenoménů kontinuity mezi pozdně antickou římskou/byzantskou správou a tou raně středověkou, a sice postupné převádění civilních funkcí do rukou vojenských představitelů v návaznosti na vytíženost místní civilní administrativy a neustávající konflikty ohrožující nejen hraniční území říše. Dalším Herakleiovým krokem, který bývá považován za krok k zavedení systému *themat*, bylo založení regionální armády

⁷⁰ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 9.

⁷¹ Tamtéž, str. 10.

⁷² NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 22.

⁷³ Tamtéž, str. 22.

⁷⁴ Tamtéž, str. 25.

v západní Anatolii, tzv. *Opsikion*, která byla součástí nové praesentální (polní) armády situované nyní v centrální Anatolii.⁷⁵ Její velitel: *comes obsequii*, byl Herakleiem jmenován jakožto velitel všech praesentálních vojsk.⁷⁶ Zde je třeba opatrnost před unáhlenými závěry. Ačkoliv tedy Herakleios zakládá novou vojenskou složku s jasně vyznačeným zázemím, tj. západní Anatolie, jedná se v tomto případě o pojem přece jenom „pouze“ značící regionální armádu, a nikoliv militarizovanou provincii. Starší i novější historiografie se zároveň shoduje v domněnce, že se při tom Herakleios nechal ve své vojenské reorganizaci inspirovat sasánovskou Persií tím, že sloučil elitní obrněnou jízdu do větších útvarů.⁷⁷

4.3. Exarcháty

Postupné změny v byzantském přístupu k fungování provinční správy a zároveň neschopnost byzantské říše účinně chránit území znovudobytá za vlády císaře Justiniána, vedly na konci 6. století k vytvoření nových územněsprávních jednotek, takzvaných exarchátů.⁷⁸ Tyto nové správní jednotky můžeme považovat za opravdové předchůdce systému themat, a to hlavně díky jejich téměř identické organizaci.⁷⁹ Exarcháty totiž také vedli guvernéri-generálové: exarchové, do jejichž rukou byla soustředěna veškerá vojenská, ale i civilní moc.⁸⁰ Exarchové byli přímými zástupci císaře a také jim byly prokazovány pocty, které jinak náležely pouze císaři. Tyto exarcháty vznikly dva: exarchát ravennský a kartaginský, někdy označovaný jako Africký. V podstatě se jednalo o militarizované okresy namísto starých praetoriánských prefektur.⁸¹ Tento nový způsob organizace vzdálených území, která neměla přímé spojení s centrem říše v Konstantinopoli, se v podstatě osvědčila a umožnila Byzanci držet tyto ohrožené državy déle, než by bylo bez zřízení exarchátů zřejmě možné.

Ravennský exarchát měl své sídlo, jak napovídá jeho název, v Ravenně, kde vznikl kolem roku 584. K jeho vzniku vedla především expanze Langobardů v druhé polovině 6. století, přičemž během velmi krátké doby se jim podařilo dobýt většinu byzantské Itálie. Byzantincům se podařilo od langobardského náporu ušetřit pouze okolí Ravenny a Říma, spojené úzkým pásem území ve střední Itálii, a části jižní Itálie a Korsiku, Sardinii a Sicílii.⁸²

⁷⁵ NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 25.

⁷⁶ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 240.

⁷⁷ NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 25.

⁷⁸ Exarcháty vznikají za vládnutí císaře Maurikia či Tiberia II. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 174.

⁷⁹ S touto myšlenkou se vyslovil už francouzský akademik Diehl v roce 1896. Tamtéž, str. 176.

⁸⁰ Tamtéž, str. 175

⁸¹ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 35.

⁸² Tamtéž, str. 211.

Stejně tak jako ravennský exarchát byl z větší míry podmíněný expanzí Langobardů na Apeninský poloostrov, tak také africký exarchát zřízený kolem roku 591 se svým sídlem v Kartágu vznikl kvůli neustávajícímu tlaku berberských kmenů.⁸³

V podstatě se však jednalo pouze o formální potvrzení aktuálního skutečného stavu věcí, neboť kvůli pro císařský dvůr nežádoucí přetrvávající vojenské a politické situaci v daných prefekturách vzrostl význam úřadu *magister militum* v nich. Tito v podstatě nejvyšší vojenští velitelé na daném území již před tímto formálním stvrzením drželi v rukou jak vojenskou, tak civilní moc spojením jejich úřadu s postem praetoriánského prefekta.⁸⁴ Docházelo k tomu především ze dvou důvodů. Jednak civilní správa nenacházela ve vytížených italských a afrických provinciích finance k tomu, aby plnila své vlastní a některé tradiční funkce, což vedlo naopak vojenskou správu k přebírání určitých veřejných funkcí. V souvislosti s tímto nepříznivým ekonomickým vývojem se vojenská správa musela přeorientovat na samozásobení z místní půdy. Cena za tento způsob udržování armády a za de facto její osamostatňování se od přímé péče konstantinopolské vlády budovala větší závislost na místních elitách a materiálních i lidských zdrojích.⁸⁵ Jak uvádí Vasiliev, zkombinování administrativních a soudních funkcí s vojenskou autoritou v Itálii neznamenovalo okamžité zrušení civilních úřadů a odvolání jejich úředníků. Zřejmě až později došlo k úplnému nahrazení veřejných činitelů vojenskými veliteli.⁸⁶ Tento vývoj by se tedy dal shrnout následovně: v Itálii nejdříve během gótských válek a nejpozději v reakci na expanzi Langobardů civilní správa upadala a nebyla schopná zcela plnit své funkce, což vedlo v určitých úřadech a funkcích k prosazení vojenských činitelů, kteří ovládnutím civilních funkcí snáze bránili vzdálené državy, kam byzantská centrální správa zasahovala jen stěží. Dalším zásadním faktorem, který přispěl k přebírání veřejné správy armádou, bylo dlouhodobé umístění jednotek na jednom území, což spolu s vysokým postavením *magistri militum* vedlo k jejich účasti na civilní správě.⁸⁷ Během této doby však civilní správní aparát nadále fungoval, ačkoliv jen na omezené bázi, a ne všechny civilní úřady byly pod vojenskou správou. Vznik exarchátů pouze zformalizoval dovršení tamního vývoje, kdy nakonec úřadu místního *magister militum* připadla nejvyšší moc na daném

⁸³ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 175.

⁸⁴ „Already both Solomon and Germanus had combined the offices of *magister militum* with that of praetorian prefect in Africa.“ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 210.

⁸⁵ Mezi tradiční funkce, které civilní správa v Itálii nedokázala splňovat, a které tak musela přebrat vojenská správa, bylo například zařizování výplat a zdrojů pro armádu. BROWN, S. Truesdell: *Gentlemen and Officers: Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A.D. 554-800*. London, 1984, str. 8.

⁸⁶ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 175.

⁸⁷ BROWN, T. S.: *Gentlemen and Officers*, str. 53.

území. Posléze civilní i vojenská správa stále fungovaly jedna vedle druhé, pouze „poslední slovo“ měl exarcha.⁸⁸ Ten samý vývoj, s rozdílem byzantských protivníků, můžeme předpokládat i v případě kartaginského exarchátu.

Byzanci se tak nakonec podařilo udržet zbytky jejich držav v Itálii a Africe jen díky důkladné militarizaci jejich společnosti, což zahrnovalo také držbu půdy v rukou vojenských představitelů. Mezi ně kromě exarchy patřili jeho přímí podřízení; *duces* a *tribuni*, vojenští velitelé oddílů.⁸⁹ Exarcháty však nakonec o moc dlouho nepřežily svoje de facto pokračovatele: themata. Africký exarchát dobyla arabská vojska v roce 690 a ravennský exarchát se postupně méně a méně dokázal bránit, až jej nakonec v roce 751 dobyli Langobardi.⁹⁰

Jak bylo již zmíněno, slučování vojenské a civilní autority nebylo v Byzanci zas tak ojedinělým fenoménem, nicméně do této chvíle, tj. do konce 6. století neproběhlo tak rázně a kompletně. Rozhodnutí vytvořit takto mocný a neomezený úřad padlo pouze kvůli zdánlivě extrémní nutnosti. Císaři se tudíž snažili vybírat schopné a zároveň loajální osoby, které by obsadily tak vlivný post, jako byl ten exarchův. Pakliže se totiž všechny exarchovy pravomoci, a tudíž celé provincie pod jeho správou ocitly v rukou příliš ambiciózních či neloajálních velitelů, bylo potenciálně možné, že se vzbouří proti samotnému císaři.⁹¹ Zcela identický problém nastal i po vzniku jednotlivých themat.

V rámci themat byl tento problém částečně řešen tím, že docházelo k dělení větších themat na menší a menší, a tudíž rostl počet strategů, ale s menší faktickou mocí. Tento proces je nám také dobře známý. Naopak v rámci vývoje exarchátů se vyloženě nesetkáváme s jejich dělením na menší exarcháty, jisté analogie zde však lze najít, pokud se zaměříme na Itálii. Po tom, co Langobardi po úvodních útocích dobyli značnou část Apeninského poloostrova a největšími byzantskými opěrnými body se stalo okolí Ravenny a Říma, se mnoho byzantských měst při pobřeží jižní Itálie s jejich okolím stalo enklávami, obklopenými langobardskými panstvími. Tyto enklávy následně spadaly pod správu exarchátu, nicméně vzhledem k jejich poloze byly spravovány z větší části samostatnými hrabaty, *duces*.⁹²

Důležitým poznatkem, který připomíná např. T. S. Brown, je, že v 7. století vojenská elita ravennského exarchátu získávala značnou část svých příjmů z držby půdy, přičemž není

⁸⁸ „By the late seventh century, however, the superior authority of the military commanders was complete. BROWN, T. S: *Gentlemen and Officers*, str. 54.

⁸⁹ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 433.

⁹⁰ YANNIS, Stouraitis: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*. Leiden, 2018, str. 238.

⁹¹ Císař Herakleios byl sám synem afrického exarcha, který se vzbouřil proti císaři Fókovi v roce 610. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 175.

⁹² BROWN, T. S: *Gentlemen and Officers*, str. 89.

jisté, jak dlouho zároveň dostávali za svou vojenskou službu zapláceno.⁹³ I zde vidíme analogii s pozdějšími *thematy*. Nicméně při srovnávání způsobu držby půdy v rukou vojáků či představitelů vojska v exarchátech a v *thematech* v jejich raném období, a při srovnávání exarchátů a *themat* celkově, bychom mělo být obezřetní. Exarcháty byly hraničními oblastmi říše, ve kterých správní reorganizace a militarizace společnosti a půdy probíhaly ještě dříve, než byly exarcháty fakticky vůbec zavedeny, a ještě dlouhou dobu poté. Naopak *themata*, ačkoliv ve své podstatě navazují na exarcháty, procházela odlišným vývojem.

Na příkladu vývoje exarchátů můžeme především uvidět stejnou transformaci, která v Byzanci nastala později v 7. století, a sice transformaci státu pozdně antického ve stát raně středověký. Pro nás zajímavý a důležitý je tedy v tomto případě fakt, že k dominanci vojenské autority nad tou civilní dochází graduálně.⁹⁴ Pojem „militarizace společnosti“, jak jej užívá dnešní historiografie, je při zkoumání exarchátů a jejich spojení s pozdějším systémem *themat* stěžejní.

5. První *themata* a jejich armády

Změny v administrativě, fiskálním systému, správě a vojsku během 6. a začátkem 7. století můžeme považovat za předzvěst rozsáhlejší transformace byzantského státu i společnosti. Jejím středobodem byly nově zřízené militarizované územní celky; *themata*, uvnitř kterých operovaly přidělené armády stejného názvu, a kterým celkově veleli generálové, *strategoí*. První zmínka o *thematech*, respektive o jejich vojenských divizích se objevuje ve zprávě císaře Justiniána II. pro papeže z roku 687, která potvrzovala akta šestého ekumenického koncilu.⁹⁵ Moderní historiografie se z větší části přiklání k variantě, že tato transformace zřejmě probíhala graduálně, a to nejdříve od 2. poloviny 7. století, až během vlády nástupců císaře Herakleia. Ačkoliv stále nemůžeme zcela detailně a chronologicky popsat, jak probíhalo zavádění tohoto systému, můžeme načrtnout hrubý časový rámec, který nás vede k následujícímu scénáři.

Za vlády císaře Herakleia, v letech 610-628, bojovala byzantská říše se sasánovskou Persií ve válce, která často bývá nazývaná poslední válkou antiky. Jednalo se o konflikt, který

⁹³ Půda v Itálii byla vojáky a důstojníky získávána především díky ekonomické regresi a vysokým daním, které oslabovaly obyvatelstvo, které poté prodávalo své pozemky levně. BROWN, T. S: *Gentlemen and Officers*, str. 87.

⁹⁴ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 176.

⁹⁵ V Justiniánově *issiu* papeži stojí: „deinceps militantes incolas sancti palatii, nec non et ex collegiis popularibus et ab excubitoribus, insuper etiam quosdam de Christio dilectis exercitibus, tam ab a Deo conservando Obsequi, quamque ab Orientali, Thraciano, similiter et ab Armeniano, etiam ab exercitu Italiano, deinde ex Caravisiensis et Septensiensis seu de Sardinia atque de Africa exercitus.“ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 213.

ve skutečnosti započal už v roce 603 za vlády císaře Foky, a který si na obou stranách vyžádal ohromné materiální i lidské ztráty. Ačkoliv se Byzanc dlouhou dobu nejevila, že tento konflikt přežije, byla to nakonec právě ona, která tento monumentální střet vyhrála. Cenou za tuto válku však bylo zdevastování jak Byzance, tak Persie, čehož obratně využil dosud ne příliš známý a přehlížený rašídunský chalífát. Ve 30. letech začal nejdříve podnikat loupeživé výpravy na území Byzance i Persie a jejich příhraničních vazalů, byzantských Ghasánovců a sasánovských Lakchmidů.⁹⁶ Římané ani Peršané po předchozím dlouholetém konfliktu zprvu nebrali nájezdy arabských nomádů na svých hranicích vážně a až příliš pozdě si uvědomili, že se nejedná pouze o nájezdy, nýbrž o dobytí výboje. Sasánovská Persie, ačkoliv kladla odpor, neodolala svěžím, rychlým a bojovným arabským armádám, a nakonec i díky silné vnitřní politické a společenské rozpolcenosti padla pod nadvládu půlměsíce. Byzantská říše, jakmile jí bylo jasné, v jakém je ohrožení, si vedla lépe a sváděla s Araby lité boje v Mezopotámii a Sýrii. Avšak vyčerpaná, demoralizovaná a značně oslabená byzantská armáda nedokázala vzdorovat dlouho, a její odpor byl zlomen v roce 636 u Jarmúku.⁹⁷ Herakleiovi jsou následně při stahování se ze Sýrie připisována tato slova: „Mír s tebou, Sýrie – jakou krásnou zemí budeš pro nepřítele.“ Brzy nato ztratila Byzanc celé území Levanty, Egypt padl do arabských rukou skoro bez boje. Byzantská říše tak v podstatě ve velmi krátkém čase přišla o nejvýdělečnější a nejúrodnější území a značnou část obyvatelstva. Poražená byzantská armáda byla nucena stáhnout se do Malé Asie za obranné pásma pohoří Taurusu.

Poté, co byla byzantská vojska poražena Araby koncem 30. let 7. století, se byzantské jednotky stáhly za pohoří Taurusu do Anatolie. Během let po této porážce a stažení se byzantských vojsk z oblasti Levanty se uskutečňovaly neustávající arabské nájezdy na území Anatolie, což nakonec v 60. a 70. letech vedlo Araby k ucelenému pokusu o postup skrze Malou Asii a o dobytí Konstantinopole. Po celou dobu této zdlouhavé krize byly byzantské armády rozmístěny v Malé Asii, přičemž ta území, ve kterých byly tyto armády rozmístěny, se nejdříve ke konci 7. století začaly nazývat podle zde umístěných armád.⁹⁸

Armáda *magistra militum per Orientem* se po stažení rozmístila ve střední a východní Malé Asii a brzy začala být nazývána *Anatolikai*, přičemž tento název vychází z řeckého výrazu pro východ, tj. „*anatoli*“.⁹⁹ Na východě hraničilo její pole působnosti s Kilíkií a pohořím

⁹⁶ NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 60.

⁹⁷ Vojenské operace v Sýrii trvaly již několik týdnů. Byzantinci definitivně prohráli u Jarmúku 20. srpna. Tamtéž, str. 65.

⁹⁸ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 240.

⁹⁹ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 228.

Antitaurusu. *Anatolikai* přesněji obývali provincie Frýgie Pacatiany, Galatie Salutaris, Lycaonie, část Isaurie, Pamfýlie, Piside, Lýkie a jižní část Frýgie Salutaris a tyto provincie se následně staly základním územím thematu *Anatolikon*.¹⁰⁰ Základnou *Anatolikai* se zřejmě následně stává Amorium, čemuž napovídají i na něj cílené arabské útoky v letech 644 a 646.

Armeniakoi, kteří spadali pod velení *magistra militum per Armeniam*, byli rozmístěni ve střední a severní Malé Asii, přičemž zahrnovali provincie Kapadokii Primu (I) a Secundu (II), Arménie Primu (I), Secundu (II), Tertii (III) a Quartu (IV), Paflagonii a Helenopontus, které později vytvořily thema *Armeniakon*.¹⁰¹ Jejich základnou byla Euchaita.¹⁰² Spolu s *Anatolikai* fungovala tato themata jakožto první linie obrany proti arabským výpadům. Ztráta byzantské Arménie byla důvodem, proč se tyto jednotky stáhly do severní Malé Asie.

Thrakesioi, tedy jednotky *magistra militum per Thraciam*, se stáhly do západní Anatólie po vítězství Arabů v Sýrii a Palestině. Ty Arabové dobyli definitivně kolem roku 640.¹⁰³ Následně *Thrakesioi* obývali provincie Asie, Lýdie, Kárie a malou část Frýgie Pacatiany. Toto území tak brzy spadá pod thema *Thrakesion*.¹⁰⁴ Důvod, proč se jednotky *magistra militum per Thraciam* nestáhly zpět do byzantské Thrákie tkví zřejmě v naléhavosti a potřebě těchto jednotek v Malé Asii pro boj s Araby a také ve faktu, že samo území Thrákie by nedokázalo vydržovat navrátilší se armádu.¹⁰⁵ Centrem thematu *Thrakesion* bylo město Chonai.¹⁰⁶ Ostrogorského generace byzantologů a historiků byla toho názoru, že thema *Thrakesion* nevzniklo ve stejnou dobu, jako ostatní maloasijská themata, nýbrž byl jejich mladším sourozencem až ze 60. let.¹⁰⁷ Moderní historiografie oproti tomu zastává názor, že *Thrakesion* ve skutečnosti vznikl ve stejnou dobu, tedy ve 40. letech 7. století. Tomuto názoru výrazně pomáhá fakt, že armáda *magistra militum per Thraciam* také bojovala s Araby v Sýrii a Mezopotámii. V momentě stahování byzantských armád z tohoto území do Malé Asie bylo zřejmé, že arabská hrozba je v danou chvíli pro Byzanc stěžejní, a že k jejímu zastavení je třeba všech dostupných prostředků. Tudíž, ve chvíli, kdy se ve zbytku byzantské Malé Asie k její obraně ustanovují themata ze stáhnutých se armád, je pravděpodobnější, že armáda *Thrakesioi* nebyla výjimkou a nebyla stažena zpět do Thrákie, jen aby byla za dvacet let znovu a

¹⁰⁰ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 219.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 227. Viz. mapa 2.

¹⁰² SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 266. Viz. mapa 2.

¹⁰³ Poslední byzantskou državou v Palestině, kterou po dlouhé bloádě Arabové roku 640 dobyli, bylo město Caesarea Maritima. NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 86.

¹⁰⁴ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 219.

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 216.

¹⁰⁶ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 266. Viz. mapa 2.

¹⁰⁷ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 227.

permanentně přesunuta na území ohrožované Malé Asie.

Thema *Opsikion* vzniká na území, které bylo již dříve základnou polních armád a *magistra militum praesentales*, a sice v západní Malé Asii, v blízkosti Konstantinopole. Toto území zahrnovalo provincie Bythínie, Galatie I, Honorias, Hellespontus a část Frýgie Salutaris.¹⁰⁸ Název tohoto thematu je odvozen od titulu *comes Obsequii*, který během panování císaře Herakleia držel velitel polních armád.¹⁰⁹ Titul *comes*, tedy hrabě, drželi i nadále velitelé thematu Opsikion, neužívali tedy titulu a hodnosti strategos. Zajímavé dále na tomto thematu je, že vzniká zhruba ve stejných místech, které ještě před jejich stažením ze Sýrie a Palestiny obývaly ty stejné jednotky, tedy polní armády. V rámci jednotek *Opsikionu* fungovaly také palácové a gardové jednotky *candidati*, *scholae*, *excubitores* a pozůstatky *domestici*. Sídlem thematu *Opsikion* byla Nikaia.¹¹⁰

Karabasioi nebyli ani pozůstatky polní armády, ani staženými jednotkami některého z *magistri militum*. Jednalo se o námořnictvo, které dříve spadalo pod *quaesturu exercitus* a jeho centrem byl ostrov Samos. Zřejmě někdy na začátku 8. století je tohle vojenské uskupení i thema nazýváno *Kibyrrhaiotai*.¹¹¹ Jeho název se odvozuje od města Kibyrrha v Kárii, kde měl poté i základnu. Základem jeho území na souši bylo zřejmě jižní pobřeží Malé Asie sahající na západě až ke Kilíkii. Hlavním úkolem tohoto thematu byla tedy ochrana byzantského pobřeží Malé Asie, Egejských ostrovů a Kypru. Na rozdíl od ostatních themat nebyl velitelem *Karabasioi* strateg, ale *droungarios tou ploimou*, velitel loďstva.¹¹²

Stejně jako se po stažení byzantských armád do Malé Asie měnila provinční struktura a organizace, měnila se také samotná byzantská armáda. Častokrát je tato armáda, resp. Nyní armády, nazývány jako tzv. *kaballarika themata*, tedy jízdní armády.¹¹³ Toto označení je zřejmě příhodné, neboť tyto armády musely být z větší části mobilní, aby mohly dříve a snáze zachytávat arabské útoky. Často také byly thematické armády, především armáda Opsikionu, nuceny k urychleným přesunům na vzdálená místa. Tato terminologie nám zároveň napovídá, že právě jízda hrála v thematických armádách hlavní roli. To samozřejmě ale neznamená, že pěchota z těchto armád zcela vymizela. Nemůžeme sice mluvit o převaze pěchoty jako v ranějších římských armádách či přímo předcházejících *comitatenses* a *limitanei*, nicméně

¹⁰⁸ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 219.

¹⁰⁹ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 240. Viz. mapa 2.

¹¹⁰ Tamtéž, str. 266.

¹¹¹ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 228. Viz. mapa 2.

¹¹² VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*, str. 136.

¹¹³ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 115.

pěchota se i v rané Byzanci těšila značnému významu. Z předchozích polních jednotek a armád *magistri militum* se stávají v podstatě regionální armády, přičemž jednotky thematu *Opsikion* zprvu sloužily jako rezervní armáda. V podstatě si tak vlastně udržely podobnou úlohu, jako v jejich předchozím sboru praesentálních neboli polních armád.¹¹⁴ Tato armáda, stejně jako sbory *Anatolikai*, *Thrakesioi*, *Armeniakai* a *Karabasianoï*, byly dále rozděleny na menší uskupení jednotek. Největší z nich byla *tourma*, tj. divize a pod vedením tzv. *tourmarches*, dále dělená na určitý počet *drounggoi*, tj. brigády, které byly nakonec děleny na dvě či více *banda*, tj. regiment.¹¹⁵ Tato uskupení zřejmě zprvu také znamenala pouze označení pro danou jednotku v rámci určitého území, avšak stejně jako u themat, i v jejich případě se později těmito názvy začaly přímo nazývat taktéž daná území, respektive menší regiony v rámci themat. Tudíž, posléze každá *tourma* měla svoji základnu, například obrněné město či pevnost a *banda* specifický okres s jasně definovanými hranicemi. Kromě toho, v jejich teritoriální formě se *banda* označovala také jako tzv. *topoteresiai*, tedy poručnictví či hrabství. Pouze *drounggoi* nebyly s žádným územím vůbec asociovány a nadále fungovaly čistě jako taktická jednotka.¹¹⁶ Vedle těchto hlavních velitelství existovaly další, která však zřejmě neměla teritoriální význam. Jednalo se například o titul tzv. *katepano*, který bývá spojován s námořními jednotkami, či *doux*, řecký ekvivalent *duces*, který měl na starosti speciální jednotky nespádající pod velitelství themat. S velikou pravděpodobností se tak jednalo o jednotlivé velitele gardových jednotek v rámci thematu *Opsikion*, tedy například *scholae* či *candidati*.¹¹⁷ Také ale jako v případě pozdně antických římských provincií, i mnoho jednotek uvnitř raně thematických armád si udrželo svoji pozdně římskou identitu. Například dvě *tourmai* jednotek tak zvaných *theodosiaci* a *victores*, o kterých víme, že byly zformovány již ve 4. století, se objevují ještě ve století 10, přičemž fungovali v rámci thematu *Thrakesion*. Mezi další identifikovatelné a specifické jednotky či divize, které přetrvávají v polovině 7. století můžeme započítat například *optimates* či *bucellarii*, přičemž tyto útvary byly zřejmě součástí praesentální polní armády, tedy nyní thema *Opsikion*. *Foederati*, sloužící například v rámci thematu *Anatolikon*, byli dalším vojenským fenoménem, který si uchoval původní charakter a roli i v dalších staletích. Víme například o jistém Tomáši Slovanu, který byl v 9. století *tourmarches* foederatů v thematu *Anatolikon*. Zajímavým poznatkem vážícím se k Tomáši Slovanu je to, že v roce 820 povstal

¹¹⁴ Koncem 7. století však *Opsikion* degradován na regulérní regionální sbor jako v ostatních thematech. NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 14.

¹¹⁵ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 63.

¹¹⁶ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 130.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 118.

v rebelii proti císaři Michaelu II. v roce 820, a sice právě v čele svých slovanských foederatů. Vidíme tedy, že nikoliv samotní stratégové v čele svých thematů měli dostatek moci povstat proti svým panovníkům.¹¹⁸ Potenciální nebezpečí ze strany svých pomocných sborů muselo také hrát roli v tom, jak se s postupem času Byzanc snažila omezit užívání jiných vojáků než těch z rámce vlastní říše. Slované sami o sobě byli od dob, kdy začali více pronikat na byzantský Balkán, často používaným vojenským etnikem inkorporovaným do byzantských vojenských struktur. Dalším dobrým příkladem je přesunutí několika desítek tisíc Slovanů z Balkánu na území Bithýnie na konci 7. století císařem Justiniánem II. za účelem kolonizace a vojenské služby.¹¹⁹ Nicméně, s tím, jak se stažená vojska v thematech začínají usazovat, roste počet „domácích“ branců v armádě, tedy vojáků ze srdce říše. Regiony, které byly v následujících staletích hlavním zdrojem nových branců, se nacházely právě v Malé Asii, přičemž se jednalo především o Isaurii, Kilíkii, byzantskou Arménii či Kappadokii.¹²⁰ Tyto regiony zůstaly i po období obnovené byzantské teritoriální expanze, tedy v 9. a 10. století, i nadále hlavními zdroji vojáků.

S transformací byzantské Malé Asie na hlavní bojiště souvisí i se vznikem tzv. *kleisourai* na jeho periferiích. Termín *kleisourai* se používal pro menší územní administrativní jednotky zřizované při více exponovaných hranicích, které fungovaly pod vlastním velitelem, tzv. *kleisurarchos*, přičemž tyto velitelé měli podobnou autoritu a význam, jako *tourmarches*.¹²¹ Ani *kleisourai* nebyly před 7. stoletím v Byzanci neznámé, přičemž se jednalo o typický rys římsko-arménského pohraničí. V této hornaté oblasti byly takovéto vojensko-správní celky zřizovány ke kontrole klíčových horských průsmyků vedoucích na římské území.¹²² Pokračující arabské nájezdy i po stažení byzantských jednotek do Malé Asie vedly nejprve, zřejmě již císaře Herakleia, ke stažení z Kilíkie a za pohoří Taurus. Následně i zde vznikaly nové *kleisourai*. Tato speciální hraniční pásma se však v 7. století nevyvíjela v samostatná themata, jak tomu bylo od poloviny 8. století.¹²³ Zůstávala tedy zřejmě zakomponovaná do struktury samotných themat. Naopak ale jakmile se začala themata v 8. století zmenšovat, vznikaly právě z některých

¹¹⁸ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 259.

¹¹⁹ Vasiliev uvádí počet přesunutých Slovanů na 80 tisíc, ale toto číslo je zřejmě značně přehnané. Nicméně, tento přesun se doopravdy uskutečnil a Slované přesunutí Justiniánem II. sloužili jakožto foederati v rámci thematu Opsikion. Můžeme předpokládat, že stejně jako později Slované v Anatolikonu v 9. století, i ti v Opsikionu spadali pod velení vlastního *tourmarcha*, který byl podřízeným *comes* (hraběti) Opsikionu. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 228.

¹²⁰ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 120.

¹²¹ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 253.

¹²² SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 220.

¹²³ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 14.

pohraničních themat samostatné *kleisourai*.¹²⁴

Limitanei, tedy pohraniční stráž a jednotky permanentně usazené v posádkách na perifériích říše, se zřejmě se ztrátou značné části byzantského území a stažením polních armád do Malé Asie definitivně vytrácí z byzantských vojenských struktur. Větší část z nich po arabské expanzi pravděpodobně zůstala na dobytých územích, kde se nacházely jejich rodiny a živobytí a ti, kteří se následně ocitli obklopeni nově usazenými jednotkami bývalých polních armád, zejména na severovýchodě říše, byli zanedlouho asimilováni civilní populací. V nové vojenské organizaci jejich funkce a povinnosti plně přebírají jednotky jednotlivých themat a nových *kleisourai*.¹²⁵ S tím, jak se *limitanei* vytrácí z hranic říše a jejich zbytky jsou asimilovány do okolních populací a nových regionálních armád, se v rámci těch provincií, kde jsou tyto regionální armády umístěné, znovu snižuje a upadá také význam *magistra officiorum*, který měl do té doby nad *limitanei* kontrolu.¹²⁶

Proces stažení a distribuce jednotek do jejich nových posádek a základen byl pravděpodobně dokončen do konce 40. let 7. století, přičemž se v žádném případě nejednalo o nahodilý přesun lidských zdrojů. Tento proces nebyl možná plánovaný s dlouhým předstihem, ale jistě byl plánovaný s opatrností a od provincií, do kterých se armády stahovaly, byla očekávána schopnost udržování těchto armád zásobami a proviantem v podobě naturálií. Stažením se armád do těchto provincií v Malé Asii a neustávající výboje Arabů učinily z tohoto dříve chráněného byzantského zázemí během druhé poloviny 7. století v podstatě bojiště, na kterém se rozhodovalo o přežití celého byzantského státu. Zde je nakonec nutné si připomenout poznatek, který představuje moderní historiografie, a který zároveň vylučuje Ostrogorského teorii geografického charakteru themat již kolem poloviny 7. století. Slovo thema, termín zavedený zřejmě na začátku 7. století, byl ekvivalentem dříve užívaného latinského *exercitus* a označoval tedy armádu či divizi a v 7. století se stále zjevně používá jako název armády pod vedením jednotlivých *magistri militum* a posléze stratégů.¹²⁷

¹²⁴ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 125.

¹²⁵ Zřejmě již za císaře Justiniána jim byla odebrána určitá privilegia, což logicky vedlo k poklesu dobrovolného zájmu o službu na hranici. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 217.

¹²⁶ HALDON, John: *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*. Bonn, 1984, str. 142.

¹²⁷ Titul *magister militum* byl užíván například ještě v roce 662 pro velitele oblasti Lazica na Kavkaze. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 215.

5.1. Byzanc v defenzivě

Porážka v Sýrii měla více důsledků v byzantské vojenské sféře, než se na první pohled jeví. Vedle známých a očividných reakcí, jako bylo stažení a přeskupení armád do Malé Asie a jejich reorganizace v themata, se objevilo několik faktorů, které v následujících letech měnily byzantský přístup k válčení se svým arabským protivníkem. Jedním z takových faktorů byla značná demoralizace byzantské armády. Tato ztráta určitého dávného sebevědomí a přesvědčení o jistém vítězství nad barbary, kterými pro Byzantince Arabové z počátku rozhodně byli, se díky počáteční arabské vojenské převaze jen stěží získávala zpět. Důsledkem této převahy nepřítele spojené s vlastní demoralizací bylo zpočátku časté vyhýbání se byzantských vojsk přímým střetům s Araby v otevřených bitvách. Takovéto konfrontace většinou končily pro Araby přesvědčivým vítězstvím.¹²⁸ Byzantinci byli až s postupem času ochotnější pouštět se do otevřených střetů s Araby, a to stejně většinou pouze v případech, kdy si byli rozhodně jisti svou strategickou i taktickou převahou.

Byzantské armády, nyní roztroušené po Malé Asii a rozprostřené po celé její ploše se tak uchýlily k čistě obranné strategii. Byzantským jednotkám a sborům bylo přikázáno nepřítele pokud možno zadržet ihned při jeho vpádu na hranicích, tedy v horách, soutěskách, údolích, na křižovatkách důležitých cest a v pevnostech či jiných vybraných obranných pozicích.¹²⁹ V tomto ohledu očividně hrály hlavní roli již zmíněné *kleisourai*.¹³⁰ V momentě, kdy se nedařilo arabské nájezdy na byzantské území konfrontovat a zadržet hned na hranicích a Arabům se podařilo probít se skrz do nitra Malé Asie, nastoupily k obraně armády napadených themat. Tyto armády se však přímému střetu vyhýbaly a namísto toho sužovaly nájezdníky útoky ze zálohy. Do otevřených bitev se Byzantinci pustili pouze ve výjimečných případech.¹³¹

Tento přístup postupně od poloviny 7. století vedl Byzantince k zavedení nové a vedle římského vojenského dědictví netradiční strategie a taktiky, označované termínem „stínová válka“. Tento vpravdě partyzánský způsob válčení byl pro dalších více než dvě stě let pro boje v Malé Asii typický.¹³² Preference tohoto způsobu boje vedla časem k jeho zdokonalení a defacto uznání jakožto oficiální a hlavní vojenské doktríny, a ten se tak stal součástí byzantského vojenského myšlení.¹³³

¹²⁸ NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 88.

¹²⁹ Samotný horský terén byl Byzantinci využíván k zastavení či zpomalení arabských nájezdů, například použitím hořících kmenů stromů k zatarasení cesty. HALDON, J.: *Byzantium at War*, str. 40.

¹³⁰ DENNIS, T. George (ed.): *Three Byzantine Military Treatises*. Washington, 1985, str. 155.

¹³¹ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 18.

¹³² NICOLLE, D.: *Yarmouk 636 AD*, str. 88.

¹³³ DENNIS, T. G. (ed.): *Three Byzantine Military Treatises*, str. 147.

Byzantinci se tak z favorizování rozhodných a velkých bitev přeorientovali na harašení a přepadávání nepřátelských jednotek, přičemž je ihned po vniknutí na byzantské území začali „stínovat“. Tedy, sledovali jejich pohyb, drželi se nedaleko od nich a neustále získávali informace o polohách jednotlivých jednotek. Nejčastěji poté Byzantinci na arabské nájezdníky udeřili v momentě, kdy se vraceli nazpátek přes hory obtěžkaní kořistí. Snažili se tak limitovat poškození na materiálních a lidských zdrojích a zároveň o znovuzískání Araby ukořistěných cenností a zásob. V rámci stínové války byla hojně využívána také špionáž. Informace o nepřátelských plánech byly centrem pozornosti a nebylo neobvyklé, aby za účelem jejich opatření byli vysláni vojáci v přestrojení za kupce na nepřátelské území. Vojáci se ovšem nepřevlékali pouze za kupce, ale také za farmáře a poutníky podél tras, u kterých předpokládali, že budou využity při nájezdu. Samozřejmě byli také zvědové, kteří z týlu sledovali pochod nájezdníků.¹³⁴

Byzantská říše zprvu díky nekontrolovatelným arabským nájezdům velmi trpěla, avšak poté, co si začala osvojovat taktiku stínové války, se mírně začala vyvažovat. Postupně dokázala arabským útokům a nájezdům lépe vzdorovat a vydobýt i potřebná vítězství, a to především v momentě, kdy se byzantským armádám dařilo své arabské protivníky dobře stínovat a zároveň ve správný čas a ve správnou chvíli spojit více svých stínujících sborů k bitvě výrazně nakloněné pro Byzantince. Na konci 7. století se tak z východní byzantské hranice a přilehlých oblastí stala oblast charakterizovaná partyzánskou válkou a rozsáhlým územím nikoho, které sloužilo jako nárazníkové pásmo pro nájezdy oběma směry. Thema *Anatolikon* bylo v tomto směru svědkem nejvíce bojů a vývoje partyzánské války, kterou si Byzantinci postupem času značně osvojili, čímž si vymohli mnohá vítězství.¹³⁵

V souvislosti s tímto vývojem a stylem války hrála velkou roli pro Byzanc jakožto dědičku římských vojenských tradic přizpůsobivost svému okolí a vedle něj i časté kopírování svých protivníků. Jak již bylo zmíněno výše, pojem *kaballarika themata* je namístě, neboť bylo Byzantincům brzy jasné, že v zájmu rychlé odezvy na arabské útoky a nájezdy je třeba rychlé a mobilní armády, která tudíž v druhé polovině 7. století sestávala především z jezdců. Byzantské jezdecktvo samo o sobě prošlo v polovině 7. vývojem, během kterého částečně

¹³⁴ Zvědové operující v týlu nájezdníků dokonce údajně nosili určitou formu kamufláže, matně zbarvené pláště zvané *epanoklibania*. HALDON, J.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 22.

¹³⁵ DENNIS, T. G. (ed.): *Three Byzantine Military Treatises*, str. 149.

upustilo od celkového favorizování těžké jízdy, takzvaných *zabatoi*.¹³⁶ Namísto toho se do popředí dostávají lehčí jízdní lučištníci – *hippotoxotai*.¹³⁷ Lehce, ale zato kvalitně vybavení ale především rychlí *hippotoxotai* byli ideálními vojáky do partyzánského boje typického pro byzantskou východní hranici. Byl to zřejmě již císař Herakleios, který navýšil jejich počty, nicméně je logickou úvaha, že v Herakleiových šlépějích pokračovali i jeho nástupci a v boji s taktéž vysoce mobilními arabskými nájezdníky využívali na svých hranicích především lehkou jízdu. Těžce obrněná jízda si však v byzantské armádě i nadále udržela svůj prim a byla stále hlavní silou byzantských vojsk.¹³⁸

Nejen pozemní byzantské síly prošly jistými inovacemi. Pravděpodobně v průběhu 70. let 7. století byla vyvinuta substance, která posunula arabsko-byzantskou válku na moři razantně ve prospěch Byzantinců. Jednalo se samozřejmě o takzvaný řecký oheň. Tekutina explozivních a vysoce hořlavých sloučenin, byla vytvořena Kalinikem, syrsko-řeckým uprchlíkem z Levanty. Řecký oheň se ukázal být zničujícím prostředkem ve službách byzantského loďstva, které jej chrlilo speciálními zařízeními, zvaným *siphonophor* na arabské lodě. Obzvláště účinným a užitečným byl řecký oheň při arabském obléhání Konstantinopole v letech 674 až 678, přičemž to byl nejvíce on, který se zasloužil o obranu města. Specialitou řeckého ohně byl fakt, že hořel také na vodě. Jednalo se tedy o velice důležitou inovaci, která pomáhala zadržet početnější arabská loďstva a která se stala nedílnou součástí loďstva byzantského. I z toho důvodu se jeho složení a výrobní proces držel dlouhou dobu v tajnosti.

5.2. Údržba vojska

Nyní je nutné podívat se na způsob, jakým byly tyto armády a jejich jednotky ubytovávány a udržovány. Jejich rozmístění na rozlehlém území v rámci hranic civilních provincií naznačuje, že se bezprostředně po stažení do Malé Asie a v následujících letech tyto způsoby příliš nelišily od předešlých let. Jednotky byly ubytovávány a umístěny jako posádky v pevnostech, městech a na přilehlém venkově. To však stejně jako v předchozích letech znamenalo značné finanční a materiální vytížení jejich okolí a okolních populací.¹³⁹ Toto vytížení ale bylo bráno správou říše jednoznačně v potaz, vzhledem k tomu, že se divize

¹³⁶ Označení těžce obrněných jezdců termínem *zabatoi* v Mauríkiově díle je zřejmě shodné s tradičním termínem pro tyto jezdce, tedy s *katáfraktoi*. DENNIS, T. George (ed.): *Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy*. Philadelphia, 1984, str. 26.

¹³⁷ D'AMATO, Raffaele: *Roman Heavy Cavalry (2), AD 500-1450*. Oxford, 2020, str. 7.

¹³⁸ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 17.

¹³⁹ VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 221.

jednotlivých armád rozmístily takovým způsobem, aby se co nejméně zamezilo strádání. Velikosti jednotlivých provincií a jejich schopnost živení takovýchto armád byla zřejmě pečlivě prostudována. Navíc, pro podporu těchto jednotek a pro pomoc s jejich vydržováním byly zavedeny speciální výběry daní v naturáliích, které se zanedlouho staly pravidelnými.¹⁴⁰ Navzdory tomuto pečlivému plánování se však jednalo o krátkodobé řešení nastalé kritické situace. Dlouhodobé udržování velkého počtu jednotek ve zbrani a v okleštěné říši, připravené o nejvýdělečnější provincie, bylo obrovským problémem. Nyní bylo nemyslitelné a nemožné, aby ani část jednotek, natož všechny, dostávaly pravidelné peněžité výplaty, tzv. *rhogai*. Bylo tedy nutné najít nové metody, jak platit armádu. Jednou takovou metodou bylo vyplácení peněžních odměn nikoliv všem jednotkám naráz, ale jednou za rok pouze jednomu sboru. Je velice pravděpodobné, že tento způsob vyplácení jednotek byl zaveden brzy po jejich stažení do Malé Asie a váže se přímo na první themata. Fungoval tedy tak, že první rok byly vypláceny jednotky např. *Anatolikai*, druhý rok *Thrakesioi*, a takto postupně každý rok další sbor.¹⁴¹ Ani toto však nemohlo zcela zachránit krachující byzantskou ekonomiku.

Pomyslnou záchranou císařské pokladny se stalo vyplácení jednotek v naturáliích. Zprvu se tak dělo zřejmě pouze částečně, ale zanedlouho byl stát nucen přikročit k vyplácení svých jednotek již zcela v naturáliích, tzv. *annonae*. Dohled nad výběrem a distribucí peněžitých i naturálních odměn a výplat pro každou skupinu provincií, ze kterých se skládala themata, měli jednotliví pretoriánští prefekti.¹⁴²

Změny ve vyplácení odměn a výplat jednotkám od poloviny 7. století doprovázely také logicky změny v jejich vyzbrojování a vybavování. Zásadní roli v tomto ohledu hrály v dané době tzv. *apotheke*. Původně se jednalo o státní a obchodní sklady, kde se uchovával přebytek produktů ze státních dílen. Tento přebytek zahrnoval zřejmě především luxusní zboží, jako hedvábí či barvené plátno. Úředníky, kteří byli zodpovědní za zařízení na výrobu hedvábí a jeho následný prodej a distribuci v rámci *apothekai*, byli tzv. *kommerkiaroi*. A právě u nich je v druhé polovině 7. století zaznamenáno zvýšení jejich vlivu držením vysokých titulů.¹⁴³ Avšak tragická politická a finanční situace byzantské říše v druhé polovině 7. století příliš nenapovídá tomu, že by se zvládla soustředit na distribuci a prodej luxusního zboží, zvláště vezmeme-li v potaz, že značná část byzantských výrobních kapacit se nacházela od 40. let 7. století

¹⁴⁰ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 225.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 226.

¹⁴² SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 274.

¹⁴³ Jedním z těchto vysokých titulů byl například *hypatos*, řecký výraz odpovídající lat. *consul*. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 233.

v dobytých územích a ty zbývající byly pod neustálým rizikem útoků a nájezdů. Naopak, síť *apothekai* a jejich *kommerkiaroi* je zřejmě spojena se zásobováním císařských vojsk. K tomuto závěru nás dovádí skutečnost, že máme k dispozici několik datovaných pečetí *kommerkiaroi* a *apothekai* určitých provincií, zejména ve východní Malé Asii, přičemž jejich datace a umístění je dává do spojitosti s vojenskými záležitostmi v daných regionech.¹⁴⁴ V tomto ohledu se také mění role *apothekai* ze skladů na určitý systém či instituci, ačkoliv *apothekai* jakožto fyzické sklady jsou zde i nadále zastoupeny. Tudíž, termín *apotheke* jedné určité provincie, či skupiny provincií zahrnuje od druhé poloviny 7. století celý daný proces. Ten se skládá z převozu daného zboží či surovin (v tomto případě výzbroje a výstroje) z místa jejich původní výroby či sběru a jejich následnou distribuci vojákům dané provincie, či provincií za účelem vojenského tažení či přesunu, přičemž tento proces byl dirigován a kontrolován povoláním úředníkem, tj. *kommerkiaros*.¹⁴⁵ Ti, za účelem ušetření vlastních státních výdajů, distribuovali značnou část vybavení, které pocházelo ze speciálních daní uvalených na místní obyvatelstvo a řemeslníky. V tomto procesu tedy můžeme vidět, že byzantská armáda druhé poloviny 7. století byla i nadále vybavována a vystrojována z většiny státem, v tomto případě zastoupeném *kommerkiaroi* a *apothekai* spadajících pod centrální finanční úřad v Konstantinopoli, vedený logothetem *tou genikou*.¹⁴⁶ Dohled úředníků zodpovídajících se přímo konstantinopolským centrálním úřadům nám naopak znovu ukazuje, že dochází k prohloubení centralizace a přiblížení provincií pod přímý dohled císařského dvoru a úřadu *sakellaria*. Dalším důležitým faktem, který existence *apothekai* jakožto pozdně antické ekonomické instituce a jejich nepřerušované působení dokazuje je ten, že i nadále v 7. století udržují si jednotlivé provincie svoje místo a roli. Paralelně s tímto vývojem *apothekai* a také s nastupující dominancí jízdy v armádách temat probíhalo také zřejmě zobecnění ozbrojených jednotek na lehkou a těžkou jízdu a pěchotu. Toto rozdělení měli na starosti velitelé samostatných jednotek. Toto rozdělování a následné determinování toho, jak měly být tyto jednotky ozbrojeny, usnadňovalo funkci *apothekai*, které na základě jejich rozdělení vybrali a distribuovali pro dané jednotky specifickou výzbroj a vybavení.¹⁴⁷

Nyní se podívejme na otázku, jakou roli hraje v námi sledovaném období, tedy na začátku druhé poloviny 7. století, fenomén vojenských statků. V tomto ohledu je nutné zaměřit

¹⁴⁴ Nalézáme pečete například ve východní Malé Asii pro roky 687/8, přičemž pro danou dobu a místo víme o vojenských taženích v Kilíkii, Kapadokii a Arménii. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 234.

¹⁴⁵ Tamtéž, str. 234.

¹⁴⁶ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 271.

¹⁴⁷ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 128.

se na tento fenomén, jakožto na možný zdroj podpory vojáků ve vznikajících thematech a dále na to, jakým způsobem a do jaké míry, pokud tomu tak bylo, stát podporoval politiku podpory vojáků darováním či předáním půdy, díky které se mohli živit a dostávat zároveň svým vojenským povinností. Na základě toho, že byzantským vojákům byla v podstatě odebrána regulérní roční mzda v hotovosti, přičemž byla nahrazena vyplácením jednou za čtyři roky, se nabízí otázka. Jak si mohli vojáci dovolit koupit dalšího či lepšího vybavení, výstroje a obživy, jednoduše, co bylo hlavním zdrojem příjmů pro vojáky v thematech?¹⁴⁸ Je zřejmé, že stát musel přijít se způsobem, jak svým vojákům opatřit alternativní způsob příjmů. V tomto ohledu se nabízí jednoduché a pro danou dobu údajně jediné řešení: darování půdy vojákům, kterou by oni a jejich rodiny obhospodařovali a ze které by jim plynuly příjmy.

Tato teorie, jejímž propagátorem byl především Georg Ostrogorsky, má však několik vad. První a nejdůležitější vadou je, že logicky ne všichni vojáci by mohli být takto podporováni. Někteří by jednoduše neměli dostatečné schopnosti a znalosti s hospodařením, jiní by třeba neměli ani rodinu, která by se o půdu starala. Dále, většina vojenských tažení se konala přesně v době, kdy se hospodářská produkce dožadovala nejvíce pozornosti, práce a úsilí, především teda během doby sklizně. Ani argument, že vojáci zprvu dostávali půdu nacházející se původně na císařských panstvích, s dostatkem nájemníků, kteří by místo vojáků obhospodařovali půdu, není příliš přesvědčivý.¹⁴⁹ Není totiž zcela rozumné přepokládat, že by se stát vzdal všech svých vlastních výnosných pozemků během krátkého období ve prospěch vojáků, u kterých bylo logicky vzhledem k jejich službě větší riziko smrti, a tudíž i riziko zbláznění jejich pozemků. Další výraznou trhlinou v této teorii je fakt, že před polovinou 10. století neexistuje žádný legislativní záznam, který váže vojáky, půdu a vojenskou službu dohromady. Až pouze od 10. století s jistotou víme, že vojenská povinnost byla kromě osoby vázána také na půdu.¹⁵⁰ To samozřejmě neznamená, že vojáci nemohli vlastnit nebo nevlastnili půdu, nebo že vojenská služba nebyla v některých případech podporována a spojována s takovým vlastnictvím. Ve 40. letech 7. století se však nejednalo o pravidelný a celoplošný systém. Propůjčování či darování půdy jednotlivcům, od kterých se očekávalo, že z ní posléze naverbují brance do byzantské armády, také nebylo nemyslitelné a nové.

Jako dobrý způsob, jak ušetřit na výdajích na armádu, ale zároveň udržet schopnost ji živit a vydržovat, se jeví regulace vojenské služby. Stát, čelící finanční krizi a neschopnosti

¹⁴⁸ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 245.

¹⁴⁹ OSTROGORSKY, G.: *History of the Byzantine State*, str. 153.

¹⁵⁰ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 245.

platit desetitisíce vojáků v aktivní službě, šel vstříc vytváření dvou kategorií provinčních, tedy thematických vojáků. První kategorií bylo jádro vojáků v neustálé aktivní službě a druhou byli vojáci, kteří sloužili na sezónním principu. Tito sezónní vojáci tvořili většinu v armádě každého thematu a společně s jádrem aktivních složek byli vedeni v registrech, ale na rozdíl od aktivních vojáků byli ti sezónní voláni do služby pouze dle potřeby. Počet těchto sezónních a aktivních vojáků se lišil ve spojitosti s finančními prostředky thematu a vojenskými potřebami.¹⁵¹

S teorií vojenských statků se však spojuje také otázka náboru do armád themat. O čem z pramenů víme, je to, že vojenská služba v provinčních, tj. themových armádách, byla pro všechny nebo většinu vojáků osobní a dědičnou povinností.¹⁵² Vzhledem k těžkým vojenským ztrátám v perských válkách a následném konfliktu s Araby byl buďto císařem Herakleiem nebo jeho nástupcem Konstansem II. znovuzavedený tento systém náboru do armády, který se následně stal významným bodem v pozdějším systému registrování vojáků ke službě v provinciích. Dobrovolnictví bylo také nadále formou, díky které armáda získávala nové brance, přičemž největším lákadlem byly úlevy na většině daní. Je také velice pravděpodobné, že došlo ke znovuzavedení obecných vojenských odvodů.

Situace po stažení a ubytování byzantských armád v Malé Asii ve 40. a 50. letech 7. století byla tedy taková, že stát byl schopen díky regulacím peněžitých odměn a zavedením daní v podobě naturálií vydržovat v thematech vojska, aniž by byl nucen k razantnímu přerozdělování půdy. Stát pokrýval zejména počáteční výdaje na vybavení a výstroj branců, kterou distribuoval skrze *apothekai*, a za účelem snížení dalších vlastních výdajů místo pravidelných peněžitých dávek dodával jednotkám dávky v naturáliích vybrané na místním obyvatelstvu. Rozdělení jednotlivých armád – themat – do skupin provincií a následná disperze jednotlivých jednotek s přihlédnutím k ekonomickému rázu a síle té či oné provincie a regionu hrálo v ohledu na výběr naturálií od obyvatelstva zřejmě největší roli. Díky tomu pak bylo jednak umožněno vydržování a živení vojska a zároveň bylo zabráněno devastaci a zbídačení regionů, ze kterých dávky pro armádu plynuly.

¹⁵¹ HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, str. 122.

¹⁵² VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 175.

5.3. Počátek administrativní transformace

Arabská expanze, dobytí byzantské severní Afriky, Mezopotámie a Sýrie, tedy nejbohatších byzantských území, a nakonec stažení byzantských vojsk za pohoří Taurusu lze považovat za svého druhu katalyzátor, který svými okolnostmi donutil Byzantskou říši projít rozsáhlou přeměnou. Tento proces od počátečního momentu, tedy od poloviny 7. století, provázely další změny, které postupně měnily organizaci byzantské říše, přičemž však navazovaly na předchozí tendence k transformaci veřejné správy i vojska. Jednalo se především o způsob, jakým byli verbováni vojáci do vojska, jak byli placeni, podporováni a udržováni. V souladu s předchozím vývojem a úpadkem civilních autorit na diecézní i prefekturní úrovni a jejich schopnosti efektivní fiskální administrace se mění také způsob výběru daní, a nakonec prošly změnou vztahy mezi městy a venkovem.¹⁵³ Dochází ke změnám ve struktuře a organizaci územních celků, upadá význam starých, pozdně antických úřadů, které dříve stály v čele provincií a na jejich místech se objevují nové autority, které zpočátku koexistují s těmi bývalými, ale nakonec získávají absolutní moc. Tyto změny v konečném důsledku vedly k výrazné militarizaci celé říše. Reorganizace civilní správy probíhala tak, že její úřady byly v podstatě inkorporovány do struktury císařského dvora.¹⁵⁴ Jinými slovy dochází k centralizaci státní správy. Dále víme, že se elementy civilní i nastupující vojenské správy v nově vznikajícím systému *themat* alespoň nějakou dobu prolínaly, protože v 7. století máme zmínky jak o *thematech* a strategiích, tak o provinciích a guvernérech. Také určité starší tituly, jako například *magister militum* jsou doloženy také ještě v 8. století.¹⁵⁵ Nicméně, kdy přesně zcela upadla civilní administrace provincií a byla celkově nahrazena administrací vojenskou, nevíme. Taktéž úřad *magistra officiorum* se během této doby nevytrácí a v určité, ač zřejmě méně významné podobě, se i nadále udržuje a je patrné, že jeho význam upadá více a více s tím, jak se nově přesunutá vojska „zabydlují“ a s tím *themata* získávají geografickou a regionální podobu. Po stažení byzantských armád a jejich seskupení v Malé Asii, tedy začátkem 50. let 7. století, začíná přechodné období. Během tohoto období se stát vypořádává se ztrátou jeho ekonomických středisek v Egyptě a Sýrii, reorganizuje armádu a ustaluje její nové zázemí v Malé Asii a v rámci tohoto nového stavu věcí se po boku starších veřejných a vojenských struktur objevují nové, které v následujících desetiletích mění charakter celé říše.

Pohlédneme-li na stav veřejné správy, udržuje se i nadále systém založený na třech

¹⁵³ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 52.

¹⁵⁴ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 239.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 240.

úrovních, provinciální jakožto nejmenší počínaje a prefekturní konče, avšak s určitými změnami. Úřad pretoriánského prefekta se nevytrácí a zřejmě stále hraje svoji roli jakožto hlavní civilní orgán zastřešující veřejnou správu ve všech pod něj spadajících územních celcích.¹⁵⁶ Ba co víc, nyní nemluvíme pouze o jednom či dvou prefektech. Dohled nad transitem jednotek do nových provinčních uskupení měl nyní větší počet prefektů, respektive pro každé thema se objevuje jeden prefekt.¹⁵⁷ Vedle nich však nově figurují také tzv. *eparchai*, kteří měli v rámci jeho úřadu na starosti dohled nad místní civilní a fiskální administrací a zásobením a zajišťováním jednotek ve skupinách provincií, kde se nyní stažené armády nacházely. Diecézní úroveň správy však v podstatě nahrazují themata, respektive skupiny provincií, ve kterých se nyní nachází stažené armády. Ty totiž, stejně jako dříve diecéze zahrnují skupiny provincií, tyto však v zásadě nekorespondují s dřívějšími diecézními hranicemi. Místo vikářů zde nyní fungují právě *eparchai* s titulem *anthypatoi*, značící úřad prokonzula, kteří mají tyto provinční uskupení na starosti.¹⁵⁸ Prokonzulové tak plnili funkci civilního guvernéra dozorujícího nad oblastmi, ve kterých byla nyní vysoká koncentrace vojáků. Zajímavým faktem je, že úřad prokonzula taktéž nebyl ničím novým, neboť i v pozdně starověké Byzanci se s prokonzulem lze setkat. Od dob císaře Diokleciána však býval „na východě“ pouze jeden a měl na starosti diecézi Asiany.¹⁵⁹ Nejnižší územní celky, provincie, nyní spadají naopak pod *archontes*, tedy civilní guvernéry v rámci themat. Tito úředníci si však v rámci svých provincií i nadále udržují také funkce v soudnictví a fiskální administraci provincií.¹⁶⁰ *Archontes* zřejmě také dříve či později převzali povinnosti, které dříve spadaly *rei privatae* a *sacrae largitiones* a kterými je později pověřili úředníci eidikonu a genikonu. Z *De Ceremoniis* víme, že se jednalo například o výrobu zbraní a výstroje, což byla dříve výhraza státních dílen spadajících pod jednotlivé úřady státní správy.¹⁶¹

V organizaci provincií a správy tak v kontextu druhé poloviny 7. století nelze mluvit o nahrazení civilní správy vojenskou, thematickou. Civilní správa si v okleštěné byzantské říši zcela zřejmě i nadále udržuje v provinciích svoje postavení, ač s menšími obměnami. Největší změnou je již zmíněné nahrazení diecézní úrovně správy dozorem eparchů, spadajících přímo

¹⁵⁶ Jejich titul se objevuje nadále i v druhé polovině 7. století a je zřejmé, že tento úřad existoval až do počátku 9. století. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 201.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 216.

¹⁵⁸ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 207.

¹⁵⁹ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 58

¹⁶⁰ Tito úředníci na nejnižší provinční úrovni zároveň drželi titul praetora, který však nelze zaměnit s prefekturním praetorem. HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 201.

¹⁶¹ „Note that the archon of Chrepos in the theme of Hellas undertook to make 200,000 arrows and 3,000 heavy spears.“ MOFFAT, A., TALL, M. (ed.): *De Ceremoniis*, str. 657.

pod úřad prefekturního praetora. Toto v podstatě vytlačení a vymizení jedné ze tří administrativních vrstev nastavuje pro další období předobraz, kterým se bude byzantská správa řídit, až se v budoucnu spojí i povinnosti eparcha a stratéga do jedné osoby, a sice právě stratéga.

Samotná postava stratéga či generála, v řecké podobě tzv. *strategos*, a jeho role v organizaci byzantské říše a armády, se v 7. století razantně liší od jeho protějšku v době, kdy systém themat v Byzanci definitivně vykrytalizoval, tj. kolem poloviny 8. století. Tou dobou nabyl podoby a charakteru, pro který vešel v obecnou známost, tedy vrchního civilního a zároveň vojenského velitele themat, které v té době měly již jasné geografické hranice, funkční administrativu a regionální identitu.¹⁶² *Strategos* je antickým výrazem pro generála, přičemž tento termín byl používán i dříve, než se objevily themata. Soustavně s jejich vznikem a vývojem však *magistri militum*, tedy velitelé armád, začínají přebírat toto označení.¹⁶³ Stejně jako v případě prokonzula, i u stratéga se tak v podstatě jedná pouze o znovu začlenění a zaktivnění ranějšího, již známého termínu označující určitý úřad. Pakliže tedy v rané fázi vývoje themat fungují na jejich území civilní úředníci prokonzulové a zároveň vojenští stratégové, nelze mluvit o absolutní moci stratéga na daném území. Jisté však je, že si udržel nejvyšší vojenskou pozici v rámci zřizujících se themat.¹⁶⁴ S ohledem na situaci, ve které se Byzanc v druhé polovině 7. století nacházela, tedy v neustálém, vyčerpávajícím a víceméně nerovném souboji s Araby, si proto není těžké domyslet, že se stratégovi postupně dostávalo na úkor prokonzula více a více pravomocí a povinností. Stejně jako v případě *archontes*, i *strategoí* byli zřejmě povinni výrobou zbraní a vybavení pro vojáky v jejich thematu, zatímco distribuci tohoto materiálu zajišťovali *apothekai*.¹⁶⁵ Roli na jeho rozsáhlém vlivu a významu hrálo samozřejmě i to, že byl jmenovaný přímo samotným císařem.¹⁶⁶ Prozatím na začátku druhé poloviny 7. století, tedy v prvopočátcích themat v Malé Asii se však o celkovou autoritu musel i nadále dělit.

Byzantská říše byla tedy ve 40. a 50. letech 7. století teprve v procesu transformace, která měla být do budoucna podmíněna trvalým usídlením armád – themat ve svých přidělených skupinách provincií. Během této transformace byly zaváděny a zkoušeny nové způsoby, instituce a funkce, které se měly ukázat jako životadárné pro byzantskou říši, která se

¹⁶² HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 52.

¹⁶³ *Magistri militum* se tak stávají *strategoí*. VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*, str. 450.

¹⁶⁴ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 257.

¹⁶⁵ MOFFAT, A., TALL, M. (ed.): *De Ceremoniis*, str. 657.

¹⁶⁶ HALDON, J.: *Byzantium in the seventh century*, str. 212.

bezprostředně po ztrátě skoro poloviny svého území nacházela ve stavu vojenské a ekonomické krize. Reformovaný byrokratický aparát a nově zorganizovaná armáda byly v zájmu ochrany zbývajících území nuceny kooperovat, přičemž dochází k militarizaci společnosti za účelem nalezení a pokrytí prostředků její ochrany. Tento defacto stav nouze však nepomáhá a v následujících desetiletích je byzantská říše v podstatě nucena přetrvávat u systému themat a také k jeho následné modifikaci.

5.4. Themata na konci 7. století

Byzantská říše po stažení svých armád do Malé Asie a ustavení themat jakožto regionálních armád ve 40. letech 7. století zažívá jedno ze svých nejkritičtějších období. Panování císaře Herakleia je pro ni dobou pomíjivých vítězství a reálných, drtivých proher. Na pohoří Taurusu se jí sice daří zadržet arabský nápor, ale nedokáže se prosadit ofensivně a proti Arabům v otevřených bitvách je fakticky bezradná. Stažené jednotky jednotlivých *magister militum* se tedy permanentně usazují ve svých pečlivě přidělených provinciích, což razantně mění způsob boje a byzantského pohledu na válku, která na hranicích získává podobu partyzánské války. Nástupci Herakleia, císaři Konstans II., Konstantin IV. a Justinián II. mají před sebou vládu, která bude skoro soustavně ohrožována vnějšími nepřáteli, zejména Araby. Během jejich panování systém themat získává postupně svou formální podobu a vyvíjí se postupně z čistě regionálních armád v administrativně-vojenské členění okleštěné a bránící se říše. V 60. a 70. letech 7. století themata jakožto geografické členění říše získávají svoji finální geografickou podobu a tvar. Koncem 7. století tedy themata mají jasně vytyčené hranice.

S tímto ustálením themat souvisí několik faktorů, které určovaly jejich charakter a způsob, jakým se militarizovala říše a celá její společnost. Jedním z těchto faktorů bylo zabydlení se vojáků z jednotlivých themat v regionech, ve kterých se nacházela jejich armáda. Tím, že byli tito vojáci postaveni na místa, ve kterých následně trávili většinu svého produktivního života, byli nuceni, pokud se tam již nenacházely, přesunout k sobě své rodiny, či zakládati nové na těchto nových místech. Vojáci, kteří v jednotlivých thematech nebyli momentálně ve službě, tedy vojáci, kteří sloužili na sezónním principu, si v rámci svých themat dále hledali živobytí a práci. Většina vojáků tak postupně v regionech Malé Asie, kam se stáhly armády *magistri militum*, takřikajíc zapouštěli své kořeny. To znamenalo, že tito vojáci byli více vázáni na místa, která měli bránit, tudíž si na ta místa postupně vytvářeli větší vazby, než když sloužili v polních armádách. To postupem času zapříčinilo, že se jednotlivá themata od sebe v určitých ohledech lišila a vojska v nich získala charakter oněch regionálních armád,

který je pro themata typický.¹⁶⁷ Také vybavení, které pomáhali v thematech distribuovat *apothekai* a *kommerkiaroi* za pomoci výběru daní a odvodů na místním obyvatelstvu, tak postupně přestávalo mít uniformovanost, která byla typická pro pozdně římské armády.¹⁶⁸ Neuniformovanost tak dávala prostor projevům jedinečnosti, symbolicky vyjádřené růzností vybavení. Ačkoliv pak armády themat fungovaly na totožných principech, jejich vzezření potvrzovalo jejich regionální charakter.

Tato regionálnost hrála svoji roli také v rebeliích a občanských válkách či různých povstáních, kterými jsou dějiny Byzance protkané. Totiž tím, jak si vojáci jednotlivých themat vytvářeli sociální a ekonomické vazby na území, ve kterém vykonávali desítky let svou vojenskou službu, si také vytvářeli vazby na místní regionální elitu. Na vrcholu tohoto žebříčku stál nadřízený všech vojáků, *strategos*. Ačkoliv tedy koncem 7. století strategové ještě neměli neomezenou moc v thematech, jak tomu bylo později, stále pod ně spadala veškerá vojenská síla v daném regionu.¹⁶⁹ Strategové díky své hodnosti také dostávali značné jmění, které zvyšovalo jejich vliv v thematech.¹⁷⁰ Z nastalé situace, kdy tedy vojáci themat často cítili větší náklonnost ke strategům než k císařům v Konstantinopoli, vznikaly momenty, kdy vojáci podporovali povstání svých strategů, či je dokonce vyvolávali. Povstání celých themat byla velice nebezpečná pro císaře v Konstantinopoli, přičemž v 7. století víme o několika případech povstání themat a jejich strategů. V roce 668 neúspěšně povstal Saborios, *strategos* thematu *Armeniakon*. Roku 680 proběhlo naopak povstání thematu *Anatolikon* za účelem podpory bratrů císaře Konstantina IV. a jejich pokus o získání trůnu. A finálně, rokem 695 začíná období dvacetileté anarchie, kterou započal Leontios, *strategos* thematu *Anatolikon*, povstáním proti Justiniánu II.¹⁷¹ Císař Konstans II. byl zavražděn v roce 668 velitelem Opsikionu.¹⁷² Tato povstání a zrahy, stavěné na podpoře a vojenské síle jednotlivých themat a vlivu strategů, podnítila v pozdějších desetiletích další vývoj systému themat, přičemž hlavním faktorem tohoto vývoje bylo rozdělování velkých původních themat na větší počet menších, díky kterému se tak mimo jiné podařilo značně snížit vliv jednotlivých strategů, a tak i jejich možnosti a schopnosti revolty vůči císařům v Konstantinopoli. Zřejmě především díky této následné fragmentaci velkých themat na menší došlo k finálnímu předání veškeré moci v thematech

¹⁶⁷ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 216.

¹⁶⁸ TREADGOLD, Warren: *Byzantium and Its Army, 284-1081*. Stanford, 1995, str. 15.

¹⁶⁹ MOFFAT, A., TALL, M. (ed.): *De Ceremoniis*, str. 697.

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 698.

¹⁷¹ Justinián II. prosazoval politiku silné autokracie, což mělo za následek odpor v řadách aristokracie ale také právě u některých strategů. VASILIEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire*, str. 194.

¹⁷² Tamtéž, str. 199.

stratégům. Byzantští císaři i nadále potřebovali k ochraně říše militarizovanou vojenskou správu, která měla prostředky a možnosti rychlé a samostatné obrany, ale zároveň s větším počtem menších themat věděli, že riziko velké vzpoury je menší. Zkušenosti, a to i zkušenosti s exarcháty jakožto předobrazy themat, a pragmatismus tak byly hlavními faktory, které dovedly thematické strategoi na jejich pozici faktických zástupců císaře v provinciích.

S ustálením a akceptováním existence themat jakožto geografických a vojensko-správních celků v 60. a 70. letech znovu vyvstává otázka vojenských statků. Jak již bylo zmíněno v druhé kapitole této práce, s největší pravděpodobností se darování půdy vojákům projevovalo graduálně, tedy postupně během následujících let a zpočátku pouze omezeně menšímu počtu vojáků. S největší pravděpodobností se také jednalo o darování půdy původně patřící státu, přičemž tato půda byla již obdělávána otroky nebo nájemníky. Jak bylo také zmíněno ve třetí kapitole, tato státní půda spadala pod úřad *res privatae*. Císařské statky ještě v 6. století tvořily asi pětinu půdy byzantské říše, v 7. století to bylo vzhledem k územním ztrátám vlivem válek o značný kus méně. Nicméně, když se s *rei privatae* setkáváme znovu v 9. století, císařských, tedy státních statků je drasticky méně.¹⁷³ Důkazy, které ukazují na distribuci vojenských statků z původních *res privatae* jsou sice nepřímé a nahodilé, nicméně spojitost mezi pozvolným úbytkem *res privatae* a růstem vojenských statků, legislativně zakotvených nejpozději od první poloviny 10. století, je pro graduální teorii vývoje vojenských statků nejdůležitějším článkem.¹⁷⁴ K tomuto článku zapojme ještě dva významné faktory.

Prvním budiž znovuzavedení dědičné vojenské služby. Tento akt přičkneme nyní namísto císaři Herakleiovi jeho nástupci, Konstanci II. Je několik důvodů, které naše rozhodnutí v tomto případě podporují. Herakleios měl v době arabské expanze a ztráty byzantského Egyptu, Sýrie a Mezopotámie již přes 60 let, čemuž odpovídalo i jeho ne příliš pevné zdraví. V posledních letech se na něm viditelně podepsaly traumata a vyčerpání desítek let válčení v poli a stres z vládnutí nad říší, která při jeho nástupu na trůn bojovala o přežití, a která na konci jeho vlády bojovala s novým, ještě nebezpečnějším nepřítelem.¹⁷⁵ Není dle mého názoru nesprávné se domnívat, že tento stárnoucí a vyčerpaný císař, ačkoliv stále schopný vládnout, nepočítal s tím, že konflikt s Araby bude trvalejší, než ten předchozí se sasánovskou Persií a tudíž nemusel nutně vidět potřebu ve znovuzavedení dědičné vojenské služby. Tento akt tedy přenechal svému nástupci, Konstanci II., který se sám během své skoro 27leté služby přesvědčil

¹⁷³ TREADGOLD, Warren: *Byzantium and Its Army, 284-1081*. Stanford, 1995, str. 173.

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 174.

¹⁷⁵ KAEGLI, W.: *Heraclius, Emperor of Byzantium*, str. 285.

o dlouhodobé podobě konfliktu s rašídunským, a umajjovským chalífátem.

První faktor, tedy dědičná vojenská služba, jde ruku v ruce s druhým faktorem, ustálením themat jakožto faktické součásti říše, přičemž v thematech se permanentně usazují příslušníci jejich vojenských sborů. Jak se tito vojáci usazují a přesunují sem své rodiny nebo zakládají nové, a přitom si ti, kteří jsou vyčleněni na sezónní službu, vytváří různá živobytí, a zároveň se nyní jejich vojenská služba přenáší na jejich dědice, vyvstává pro velkou část z nich potřeba nového zázemí. Ne všechny tyto vojáky lze ubytovat v posádkách měst či pevností a je nepravděpodobné, že ti, kteří byli sezónně mimo službu, by byly ochotni žít v tuto dobu ve vojenských táborech.

Ve spojitosti s těmito dvěma faktory a s evidentním úbytkem *res privatae* v průběhu 7. a 8. století tedy můžeme předpokládat, že udělování vojenských statků, tedy přerozdělování státní půdy vojákům v thematech, která by je vázala na jejich nové prostředí a zároveň je pomáhala vydržovat, započalo v 50. a 60. letech 7. století. Z počátku byly ale zřejmě vojenské statky udělovány pouze malému počtu vojáků, a to především z řad důstojníků. Ti následně ale na svých vojenských statcích nežili a sami nehospodařili, ale sami půdu dále pronajímali či na ní nechali hospodařit zde již žijící rolníky, nebo členy vlastní domácnosti a otroky.¹⁷⁶ Nejednalo se tak, alespoň v počátcích, tj. v druhé polovině 7. století, o farmáře-vojáky, jak teoretizoval Ostrogorsky, ale spíše o jakýsi ekvivalent „západních“ evropských rytířů či menších leníků, které vydržovala státem jim přidělená půda. Tento proces následně trval další desítky a desítky let, než byla nakonec v zájmu ochrany těchto vojenských statků před odkupováním kodifikována i jejich vazba na vojenskou službu. Koncem 7. století byla tedy themata již geograficky zcela včleněná do struktury říše, přičemž před sebou měla vývoj, který je podmíněný sociálně ekonomickými změnami, vycházejícími z důsledků arabské expanze a následného trvalého přesídlení vojáků bývalých armád *magistri militum* do Malé Asie. Hlavním bodem tohoto vývoje bude vytvoření nových vojensko-správních struktur a vlastní administrace v rámci systému themat, které nahradí pozdně antické struktury a kombinovanou administrativu, na které themata do té doby stála a která je řídila.

¹⁷⁶ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 22.

6. Vývoj themat po 7. století

Militarizace říše zavedením systému themat očividně vedla k její úspěšné obraně před arabskou expanzí, ačkoliv pro Byzantince ne bez ztrát a bez nutnosti učení se z vlastních chyb. Tento nově zavedený systém, částečně stojící na pozdně antických administrativních strukturách, se v Malé Asii osvědčuje a ještě koncem 7. století vzniká zřejmě na popud císaře Justiniána II. thema *Hellas* na části území Peloponésu a Attiky, thema *Thrake* v malé části evropské Thrákie a thema *Sikelia* na Sicílii.¹⁷⁷ Díky těmto thematům se Byzantci v pozdějších letech daří upevnit si svoji pozici a moc na Balkáně, jehož rozsáhlá část formálně spadala pod nadvládu konstantinopolských císařů, nicméně reálně byl od konce 7. století mimo efektivní kontrolu Římanů a namísto toho zde výrazně pronikali Avari, Bulhaři a s nimi Slované, které bylo nutné nejdříve zpacifikovat, aby zde mohla být znovu nastolena byzantská vláda.¹⁷⁸ To se byzantským císařům isaurské dynastie dařilo postupně během 8. století. Jak v Malé Asii, tak později v Evropě se díky thematům byzantská říše stabilizuje a je schopná ustát nejen útoky Arabů, ale také nově od konce 7. století svého nového, dlouhodobého a stejně nebezpečného západního protivníka, Bulharů.

V průběhu 8. a 9. století, jak si říše upevňuje svoji pozici a vliv na svých periferiích a hranicích, vznikají nová themata – na Krétě, v Makedonii, Peloponésu či Kefalonii.¹⁷⁹ S tím, jak se isaurské dynastii daří říši geopoliticky stabilizovat a makedonské dynastii expandovat, tento trend pokračuje a v době vzniku textu *De Thematibus*, tedy v první polovině 10. století, funguje v byzantské říši již 29 themat.¹⁸⁰ Tato doba byla vrcholnou pro systém themat, neboť během konce 8. a začátku 9. století tento systém vykrystalizoval a byla rovněž plně implementována nová úroveň fiskální administrace založené na thematech a osoba strážce definitivně přebírá veškerou vojenskou i civilní moc v thematech. Zároveň se z byzantské správy území vytrácí poslední prvky pozdně antické struktury.¹⁸¹

Po vzestupu vždy logicky následuje úpadek, a jinak tomu nebylo ani u systému themat. Pro ně bylo obdobím úpadku období mezi lety 960 až 1070. Byzantská říše byla tehdy sice na pomyslném vrcholu své moci a dařilo se jí výrazně expandovat, ale tento ofensivní přístup znamenal, že význam themat jakožto původně obranné instituce upadal.¹⁸² Ačkoliv v první

¹⁷⁷ Themata Thrake v evropské části říše a Thrakesion v maloasijské byly dvě oddělené a samostatná themata. HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 71.

¹⁷⁸ MORAVCSIK, G. (ed.): *De Administrando Imperio*, str. 233.

¹⁷⁹ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 266.

¹⁸⁰ HALDON, J. (ed.): *De Thematibus*, str. 4.

¹⁸¹ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 280.

¹⁸² Tamtéž, str. 290.

třetině 11. století existovalo v byzantské říši již kolem 46 themat, vlivem několika faktorů s jejich významem upadá i jejich funkčnost. Mezi tyto nejdůležitější faktory spadá například vzrůstající frekvence rebelií a vzpour, vznikajících díky rozšiřujícím se neshodám a nepřátelství mezi konstantinopolskou elitou a elitou držící půdu v thematech. Dále také větší favorizování císařské polních armády, tak zvané *tághmata*, které vznikly již v druhé polovině 8. století a které se díky reorientaci říše na ofenzivu těšily většímu významu, vlivu a preferenci byzantských císařů.¹⁸³ Význam themat postupem doby i nadále upadal, a to zejména díky změnám a vývoji uvnitř říše, až nakonec tento systém zcela zaniká během dynastie komnenovců a angelovců. Nejdříve jsou armády themat i *tághmata* nahrazeny tzv. komnenovskou armádou, dávající větší důraz na žoldnéře, než na vlastní vojska a během panování angelovských císařů se regionální autorita definitivně přesunuje ze stratégů na místní provinční elitu, reprezentovanou například despoty. To mělo za následek kolaps centrální autority v thematech a definitivní konec jejich epochy.¹⁸⁴

Nová themata nevznikala pouze na pomyslných periferiích Byzance, nebo v místech, která více či méně spadala pod byzantskou sféru vlivu a která de jure patřila byzantskému státu, jak tomu bylo například na Balkáně. Nová themata vznikala například z některých starších či v průběhu let nově vzniklých *kleisourai*, které byly později povýšeny na samostatné thema.¹⁸⁵ Další themata vznikala také fragmentací z původních, větších celků, tedy z themat *Anatolikon*, *Armeniakon*, *Thrakesion*, *Karabasianon* a *Opsikion*. Právě toto poslední jmenované thema bylo rozděleno jako první. Na přelomu roku 741 a 742 Artabasdos, *comes* thematu *Opsikion*, podnítl povstání své armády proti císaři Konstantinu V.¹⁸⁶ Blízkost tohoto thematu Konstantinopoli a jeho politické vazby na centrum říše císaře bezprostředně ohrožovaly, avšak již v roce 743 byla jeho rebelie poražena císařskými loajalisty a Artabasdos byl i se svými syny veřejně oslepen a odsouzen k monastickému životu v klášteře Chora na předměstí Konstantinopole.¹⁸⁷ Toto povstání se nicméně stalo podnětem nových změn a reforem v rámci systému themat, v jejichž čele stál právě císař Konstantin V. Konstantin si uvědomoval nebezpečí významu a moci, kterou v jedné osobě a úřadu drželi a kumulovali *comes* thematu *Opsikion*, přičemž tento problém vyřešil dvěma způsoby.

¹⁸³ Císařské armády či *tághmata* vznikají díky reformám Konstantina V. v roce 767, který spojil staré palácové a gardové jednotky Scholai a Eskoutibores v efektivní císařský jezdecký sbor. D'AMATO, Raffaele: *Roman Heavy Cavalry* (2), str. 5.

¹⁸⁴ SHEPARD, J.: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, str. 380.

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 297.

¹⁸⁶ HALDON, J.: *Byzantine Praetorians*, str. 205.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 206.

Prvním bylo již zmíněné vytvoření vlastní elitní polní armády, nazývané *tághmata*, situované přímo v Konstantinopoli či v její těsné blízkosti a která byla podřízená přímo císaři. To mimo jiné znamenalo, že význam Opsikionu se snížil a toto thema se z původní pozice speciální thematu posunulo do pozice „klasického“ thematu vedle themat *Anatolikon*, *Armeniakon* a *Thrakesion*.¹⁸⁸ Druhým řešením byla fragmentace thematu *Opsikion* na menší celky, přesněji tedy císař oddělil a vytvořil nová themata *Boukellarion*, *Optimaton* a původní *Opsikion* výrazně zmenšil.¹⁸⁹ Tímto způsobem omezil moc velitele thematu *Opsikion* a zároveň zmenšil armádu, která pod něj spadala, čímž dosáhl toho, že výrazně snížil riziko nebezpečí povstání tohoto thematu. Touto reformou císař Konstantin V. nastavil precedens, kterým se v budoucnu inspirovali i jeho nástupci. Ti, jednak zprvu zřejmě zejména kvůli dalším povstáním jednotlivých stratégů a později již z ustálené snahy kontrolovat a omezovat politickou sílu stratégů, v průběhu let pokračovali v tomto trendu a původní velká themata fragmentovali na menší územní celky.

Themata si tedy od svých prvopočátků v polovině 7. století prošly dlouhodobým a klikatým vývojem, na jehož konci se jejich podoba a funkce od těch původních výrazně lišily. I přesto však po většinu své existence hrála zásadní roli ve vnitřním fungování byzantské říše a v jejím geopolitickém vývoji. Pomáhala vytvářet jedinečnou strukturu, organizaci, formu a podobu helenizovaného středověkého státu na rozcestí světových kultur a umožnila pokračování existence říše, která byla následnicí říše římské a jejích tradic. Můžeme konstatovat, že zavedení systému themat bylo jednoznačně podmíněno vnějšími vlivy – vyčerpáním byzantské říše dvougeneračním konfliktem se sasánovskou Persií v první čtvrtině 7. století a následnou válkou s Araby, která byzantskou říši, která už tak zažívala obrovskou materiální a demografickou nouzi, donutila k drastické vnitřní transformaci. Tato transformace tak sice nebyla podmíněna vlastním vnitřním vývojem Byzance, ale rozhodně se z ní stal řízený proces, během kterého Byzanc určovala její průběh průběžnými reakcemi na problémy, které s touto transformací vyvstávaly. Díky tomu tak Byzanc druhé poloviny 7. století získala charakter v transformaci z pozdně antické římské říše na raně středověkou Byzanc, ve které se prolínaly antické a nové, raně středověké struktury a způsoby myšlení.

¹⁸⁸ NICOLLE, D.: *Romano-Byzantine Armies*, str. 20.

¹⁸⁹ HALDON, J.: *Byzantine Praetorians*, str. 210.

7. Závěr

Výzkum vojensko-správní reorganizace v byzantské říši v období herakleiovské dynastie se zaměřením na ranou fázi vývoje provinčního a vojenského systému themat se jednoznačně ukázal jako těžký, ne však jako nepřekonatelný problém.

Díky použití různé a speciálně na dílčí fenomény zaměřené sekundární literatury v koordinaci s vhodně zvolenými a správně použitými a zpracovanými prameny jsem měl možnost v rámci této práce podrobněji porozumět charakteru vývoje byzantské říše v průběhu 6., a především tedy 7. století, zaměřit se na jednotlivé fáze tohoto vývoje, analyzovat je a zasadit je do kontextu raného vývoje systému themat, který v průběhu dalších několika staletí utvářel podobu byzantského státu.

Tato práce se v rámci vzniku a vývoje themat zaměřila na dílčí badatelské otázky a cíle, které měly tento proces objasnit, přičemž hlavní badatelskou otázkou bylo, zda byl tento proces samovolným, organickým a vnitřním vývojem byzantského státu, anebo se jednalo o vnucený a kontrolovaný proces změn, které ve finále vedly k razantní změně v celkovém charakteru a organizaci byzantské správy. Odpovědí na tuto badatelskou otázku je, že themata vznikla a vyvíjela se v souvislosti s pro Byzanc zpočátku špatně vedenou válkou s arabským rašídunským kalífátem. Tudíž, jednalo se o vnějšími faktory podněcený a vynucený proces, který však navazoval na změny ve stavu byzantské armády i civilní správy, pramenící z předchozího konfliktu se sasánovskou Persií a jednotlivých reforem v předchozích desetiletích. Dále tento proces také navazoval na zkušenosti s dříve ustanovenými exarcháty, které tedy fungovaly jakožto efektivní předobraz a inspirace pro nová a lepší militarizovaná území – themata.

Dalším poznatkem této práce je také to, že v kontextu Byzance 7. století skutečně můžeme mluvit o prolínání pozdně antických a raně středověkých struktur, přičemž můžeme tvrdit, že Byzanc se od poloviny 7. století do počátků století 8. nacházela v jakémsi transformačním období. Toto období pak bylo charakterizováno právě protínáním se původních pozdně římských a justiniánských správních i vojenských prvků s nově vznikajícími a postupně implementovanými raně středověkými – byzantskými – strukturami. Jasným příkladem budiž i nadále během 7. století obsazovaný úřad praetoriánského prefekta, nebo například *kleisourai* jakožto vojenský prvek známý ve Východořímské říši ještě před herakleiovskou dynastií či sfragisticky potvrzené fungování *apothekai* v druhé polovině 7. století. Pozdně antické a raně středověké prvky tak v Byzanci v 7. století fungovaly jedny vedle druhých, ačkoliv ty raně

středověké, s thematy v čele, začaly koncem 7. století převládat. Toto prolínání je však také jednoznačně charakteristické jistou úrovní symbiózy pozdně antické římské správy s tou raně byzantskou. Můžeme totiž vidět, že nově vznikající thematické struktury, jak v jejich vojenské podobě, tak později ve vojensko správní, tedy správně-územní, staví své základy na upadající diecézní administrativní úrovni. Té je tak propůjčen nový význam s novými prvky, tj. strategý a prokonzuly, ačkoliv brzy definitivně zaniká a dává prostor nové a pro danou dobu užitečnější, zcela militarizované administrativě, tedy thematům vedenými již zcela strategý.

Proces kontinuity a prolínání se antických a středověkých prvků probíhal tak, že na úrovni původní a upadající diecézní správy vznikala nová, thematická, která své základy stavěla na již existujících pozdně antických strukturách a prvcích, a která se soustředila okolo regionálních armád bývalých *magistri militum* a jejich postupně se ustalujícího geografického a teritoriálního zázemí, které tvořilo základ jejich nové vojensko správní úrovně. V rámci této nové administrativní úrovně se z *magistri militum* stávají *strategoi*, nejvyšší vojenští vůdci v jednotlivých thematech, kteří ve sledovaném období, tedy transformačním období, sdílí civilní pravomoci s nově dosazenými *anthypatoi*, tedy prokonzuly. Funkce strategů však v návaznosti na neustávající a vyčerpávající konflikt s Araby a povahu tohoto konfliktu postupně přestává být pouze vojenská a od konce 7. století přebírají taktéž strategové taktéž civilní správu ve skupinách provincií, kde se nacházely jejich themata – regionální armády, a z kterých tak vznikají taktéž themata – územní jednotky. Na základě tohoto uvedeného vývoje lze také říct, že tato práce se přiklání ke „graduálnímu“ pojetí vývoje systému themat. Jeví se velice nepravděpodobné, že by reorganizace a vznik systému themat jako takového v byzantské říši proběhl již za vlády císaře Herakleia, ačkoliv díle Herakleiovy reformy či pokusy o ně mohou být velikým lákadlem na „katastrofickou“ teorii vzniku themat. Nelze tedy mluvit o thematech jako takových v první polovině 7. století.

Výzkum raného období themat zůstává i nadále a přes veškeré nové poznatky náročným a neúplným, přesto byl však v posledních desetiletích svědkem výrazného posunu v chápání tohoto historického fenoménu. V tomto byly nápomocné především nové poznatky z rámce sfragistiky, která nám svým studiem a výzkumem byzantských pečetí ze 7. století pomáhá pochopit, jak fungoval raně středověký byzantský stát. Dalším sfragistickým výzkumem tedy lze docílit nových poznatků, které nám snad již doplní obraz Byzance v 7. století.

Přílohy

Glosář

Anatolikai – původně armáda magistra militum per Orientem, následně označení pro vojenský sbor tvořící thema Anatolikon.

Anatolikon – jedno z prvních themat se sídlem v Amorionu.

Annona (pl. *annonae*) – vojenské a civilní přiděly či dávky vybírané materiální daní.

Apotheke (pl. *apothekai*) – státní sklady původně pro speciální zboží, v 7. a 8. století distribuční centra výstroje, výzbroje a příjmů v naturáliích pro armádu.

Archon (pl. *archontes*) – civilní správci nejmenších civilních územních provincií v rámci themat

Armeniakai – původně armáda magistra militum per Armeniam, následně označení pro vojenský sbor tvořící thema Armeniakon.

Armeniakon – jedno z prvních themat se sídlem v Euchatii.

Anthypatos (pl. *anthypatoi*) – řecký ekvivalent latinského titulu proconsul, v 7. a 8. století používán civilními guvernéry skupiny provincií, které dříve tvořili diecéze.

Bandon (pl. *banda*) – původně výraz pro bitevní standardu, později nejmenší taktickou a následně i vojenskou územní jednotkou v thematech.

Boukellarion – thema vytvořené oddělením od thematu Opsikion v druhé polovině 8. století, jehož název je odvozen od římského jezdeckého sboru bucellarii.

Bucellarii – jednotky elitních obrněných jezdců v pozdně římské i raně byzantské armádě.

Candidati – původně v 6. století císařská stráž či garda, později především okrasná palácová stráž.

Comes (pl. *comites*) – hrabě, držitel vysokého civilního či vojenského úřadu.

Comes Obsequii – původně velitel vojenského sboru Opsikion spadající pod byzantskou polní armádu, později velitel samostatného a stejnojmenného thematu.

Comitatenses – výraz označující pozdně římskou polní armádu.

Comitatus – císařský dvůr či družina, tvořená hrabaty; comites.

Domestici – původně císařská garda a elitní jednotka, rozpuštěná Justinianem I.

Doux (pl. *duces*) – původně velitel vojenského oddílu či posádky, od 8. století velitel speciálních vojenských formací fungujících nezávisle na thematech.

Dromos – úřad státní pošty.

Droungarios – důstojník a velitel droungoi.

Droungarios tou ploimou – velitel loďstva a vůdce thematu Karabasianoí.

Droungos (pl. *droungoi*) – vojenská formace pod vedením droungaria.

Eparchos (pl. *eparchai*) – vysoký civilní úředník držící také titul anthypatos, viz. anthypatos.

Eidikon – Speciální státní finanční a zásobovací úřad.

Exarchát – označení pro vojenské územněsprávní celky, vzniklé koncem 6. století v byzantské Itálii a severní Africe, spadající pod vedení vojenských velitelů; exarchů.

Exercitus – latinský termín označující armádu či vojenský sbor.

Excubitores – původně palácová stráž, od druhé poloviny 8. století jedna z jednotek tvořící tághmatu.

Foederati – původně barbarské kmeny usazené na byzantském území či přihraničí s povinností vojenské služby, od 6. století elitní většinově jezdecké jednotky, rekrutované z cizích etnik vně i uvnitř byzantské říše.

Genikon – ústřední finanční úřad.

Ghasánovci – hlavní arabští foederati Byzance do poloviny 7. století.

Hellas – jedno z prvních evropských byzantských themat, vytvořené pravděpodobně ještě na konci 7. století

Hippotoxótai – termín označující jednotky jízdních lučištníků v raně byzantské armádě.

Chartoularios – vysoce postavený úředník; pokladník úřadů vestiariion a sakellion.

Kaballarika themata – termín často užívaný pro označení armád themat, značící jejich složení převážně z jezdců.

Karabasianoí – jeden z prvních themat, jednalo se o námořní thema na jihozápadě Malé Asie, pod velením droungaria tou ploimou.

Katepano – od 8. století vojenský důstojník.

Kibyrrhaiotai – nástupce námořního thematu Karabasianoí, viz. Karabasianoí.

Kleisoura (pl. *kleisourai*) – vojenskoprávní celek, většinou menší než thema, situovaný na hranicích a strategických pozicích, pod velením kleisurarcha.

Kommerkiaros (pl. *kommerkiaroi*) – úředníci původně obchodního rázu, později dohlížející na apothekai a procesy s nimi spojenými, viz. apothekai.

Lakchmidé – křesťanské (nestoriánské) arabské království, které bylo vazalem sasánovské Persie.

Limitanei – jednotky pozdně římské armády permanentně usazené na hranicích říše, v 7. století se definitivně vytrácejí z historie.

Logothetes – vysocí úředníci, mající na starosti jednotlivá ministerstva či úřady.

Magister militum (pl. *magistri militum*) – nejvyšší vojenský hodnostář a velitel polních armád jednotlivých pozdně římských prefektur a později raných themat.

Magister officiorum – nejvyšší civilní hodnostář a vedoucí pozdně římské centrální administrativy, jeho význam upadá, a nakonec zcela mizí v 7. a 8. století.

Megas kourator – vysoký civilní úředník mající na starosti paláce a císařské pozemky.

Militum praesentales – termín označující pozdně římské centrální polní armády, původně dvě, od první poloviny 7. století pouze jedna, z nichž později vzniká thema Opsikion.

Optimates – původně na konci 6. století elitní útvar germánské jízdy v rámci militum praesentales, později označení vojenského sboru thematu Optimaton, vzniklého rozdělením thematu Opsikion.

Opsikion – původně v první polovině 7. století vojenská formace v rámci militum praesentales, později jeden z prvních themat, vytvořený právě z militum praesentales, vedený i nadále comes obsequii a se základnou v Nikaii.

Questura exercitus – vojenskosprávní námořní jednotka vytvořená Justiniánem I., zahrnující rozlehlé pásmo provincií od Balkánu po Malou Asii, mající na starosti zásobování a podporování jednotek v příhraničních oblastech a středomoří, v 7. století z ní vzniká námořní thema Karabasianoí.

Res privata – úřad pod vedením comes, zodpovědný za veškerou císařskou a později i státní půdu a majetek.

Rhoga (pl. *rhogai*) – pravidelné roční peněžité výplaty vojákům.

Stratós – řecký ekvivalent latinského výrazu exercitus, označující armádu.

Stratiotes (pl. *stratiotai*) – termín označující vojáky, od 10. století taktéž držitele vojenských statků

Strategos (pl. *strategoi*) – „generál“, původně magistri militum, později velitelé vojenských sborů v thematech a následně i absolutní vedoucí themat, mající v nich úplnou civilní i vojenskou autoritu.

Stratiotika ktemata – termín označující vojenské statky.

Sacrae largitiones – úřad pod vedením comes, kontrolující ražbu mincí, státní doly drahých kovů a státní dílny, které tyto kovy zpracovávaly a také výrobu a distribuci oblečení pro státní správu a vojsko. Stejně jako *res privata* v průběhu 7. století upadá a zaniká.

Scrinia – podúřady spadající pod *res privata*.

Sekreton (pl. *sekreta*) – jednotlivá oddělení státních úřadů, v 7. století nahrazující *res privata* a *sacrae largitiones*.

Stratitikon – státní úřad mající na starosti vojenské záležitosti a výplaty pro vojsko.

Sakellarios – vedoucí úřadu státního pokladního, jeden z nejvýznamnějších civilních hodnostářů, jež postupně nahrazoval *magistra officiorum*.

Sakellion – státní pokladna, pod dohledem *sakellaria*.

Scholae – původně termín označující jakýkoliv úřad, od 4. století palácová garda, od 8. století vojenská jednotka součástí *tághmaty*.

Sikelia – jeden z prvních evropských *themat*, vytvořený pravděpodobně již koncem 7. století na území byzantské Sicílie.

Tághma (pl. *tághmata*) – elitní císařské polní armády složené z profesionálních vojáků a žoldnéřů, zformované v druhé polovině 7. století a situované v okolí Konstantinopole.

Thema (pl. *themata*) – označení původně zřejmě pouze pro armádní sbory *magistri militum*, stažené do Malé Asie ve 40. letech 7. století a postupně od druhé poloviny 7. století také označení pro samostatnou vojenskou územní administrativní jednotku, vedenou stratégem, nahrazující nejdříve původní diecézní úroveň státní správy, a nakonec absorbující i prefekturní úroveň.

Theodosiaci – vojenská jednotka na úrovni *tourmy* v rámci *thematu Thrakesion*.

Topoteresiai – termín užívaný od 8. století pro teritoriální označení *bandonu*.

Tourma – největší vojenská taktická i teritoriální jednotka v rámci *themat* pod vedením *tourmarcha*.

Thrake – jeden z první byzantských themat, vytvořený na přelomu 7. století na malém území evropské Thrákie.

Thrakesioi – původně armáda magistra militum per Thrakesiam, později označení vojenského sboru thematu Thrakesion.

Thrakesion – jeden z prvních themat v Malé Asii se sídlem v Chonai.

Vicarii – správci skupin provincií spadajících pod pozdně římské diecéze, v 7. století nahrazeni anthypatoi.

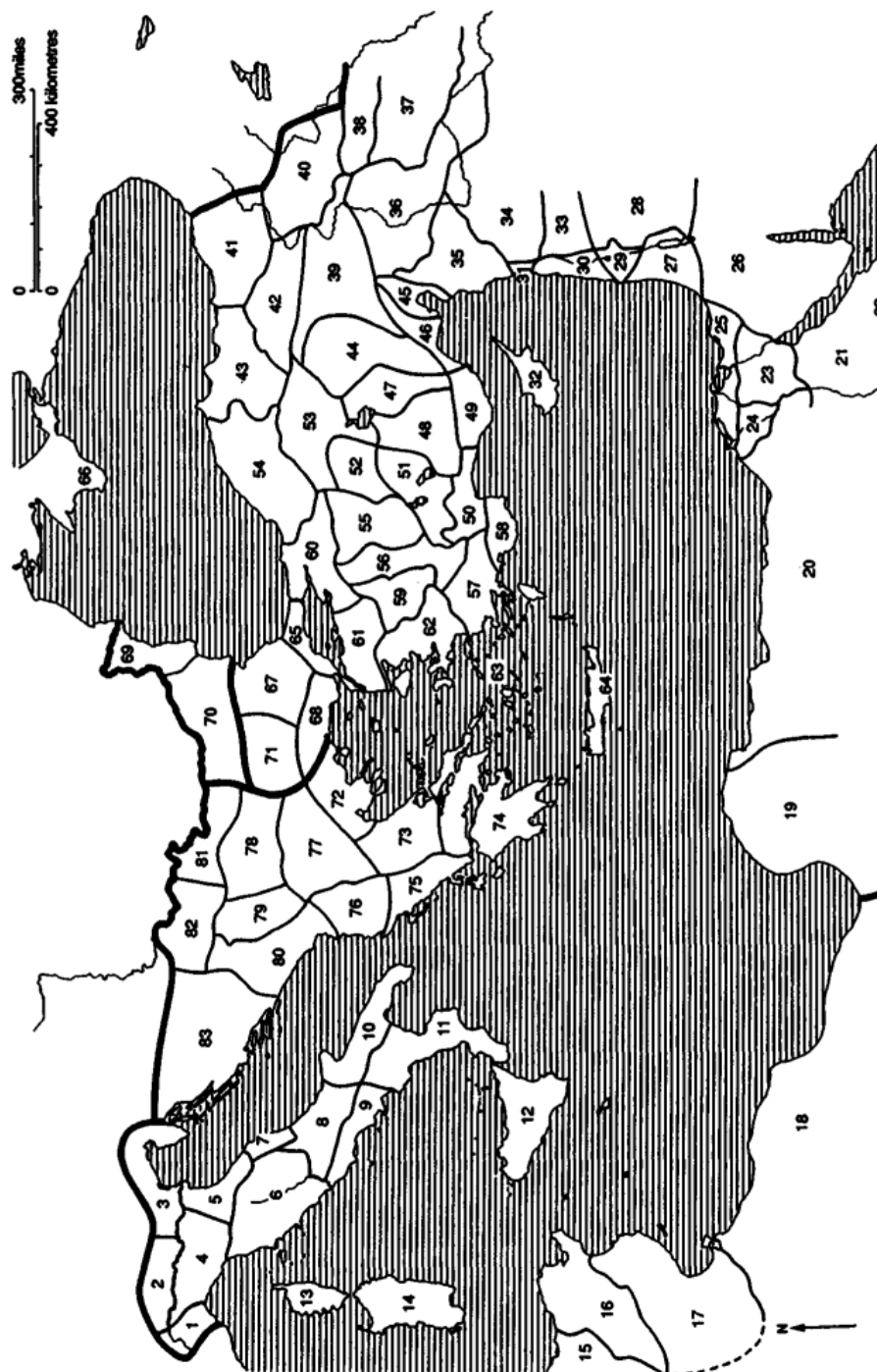
Vestiarion – jeden z byzantských finančních úřadů pod vedením chartoulariose.

Victores – vojenská jednotka na úrovni tourmy v rámci thematu Thrakesion.

Zabátoi – termín označující byzantské elitní těžce obrněné jezdce, taktéž katafraktoi.

Mapy

Mapa 1 a príslušný kľúč – Justiniánske prefektúry a provincie kolem roku 565. Převzato z HALDON, J.: *Byzantium in the Seventh Century*.

Map VI Justinianic prefectures and provinces c. A.D. 565

KEY

(a) Prefecture of Italy

- 1 Alpes Cottiae
- 2 Aemilia
- 3 Venetia (with Histria)
- 4 Liguria
- 5 Flaminia
- 6 Tuscia et Umbria
- 7 Picenum
- 8 Samnium
- 9 Campania
- 10 Apulia et Calabria
- 11 Lucania et Bruttium
- 12 Sicilia (under *quaestor sacri palatii*)

(b) Prefecture of Africa

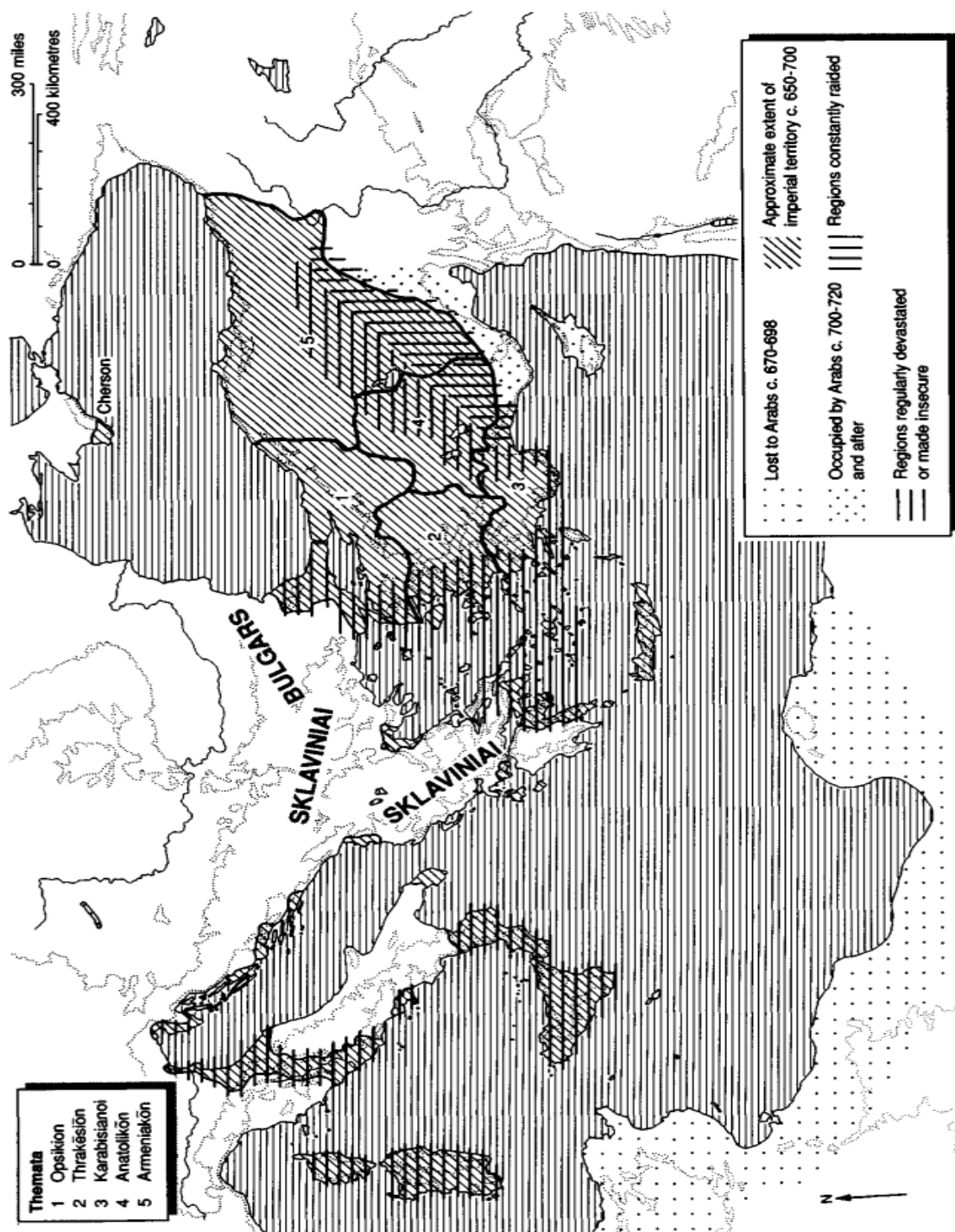
- 13 Corsica
- 14 Sardinia
- 15 Numidia
- 16 Zeugitania
- 17 Byzacena
- 18 Tripolitania

(c) Prefecture of Oriens

- 19 Libya Pentapolis
- 20 Libya Inferior
- 21 Arcadia
- 22 Thebais Inferior
- 23 Augustamnica II
- 24 Aegyptus I and II
- 25 Augustamnica I
- 26 Palaestina III
- 27 Palaestina I
- 28 Arabia
- 29 Palaestina II
- 30 Phoenice
- 31 Theodorias
- 32 Cyprus (in *quaestura exercitus*)
- 33 Phoenice Libanensis
- 34 Syria II
- 35 Syria I
- 36 Euphratensis
- 37 Osroene
- 38 Mesopotamia
- 39 Armenia III
- 40 Armenia IV
- 41 Armenia I
- 42 Armenia II
- 43 Helenopontus
- 44 Cappadocia I
- 45 Cilicia II
- 46 Cilicia I
- 47 Cappadocia II
- 48 Lycaonia
- 49 Isauria
- 50 Pamphylia
- 51 Pisidia
- 52 Galatia Salutaris
- 53 Galatia I
- 54 Paphlagonia
- 55 Phrygia Salutaris

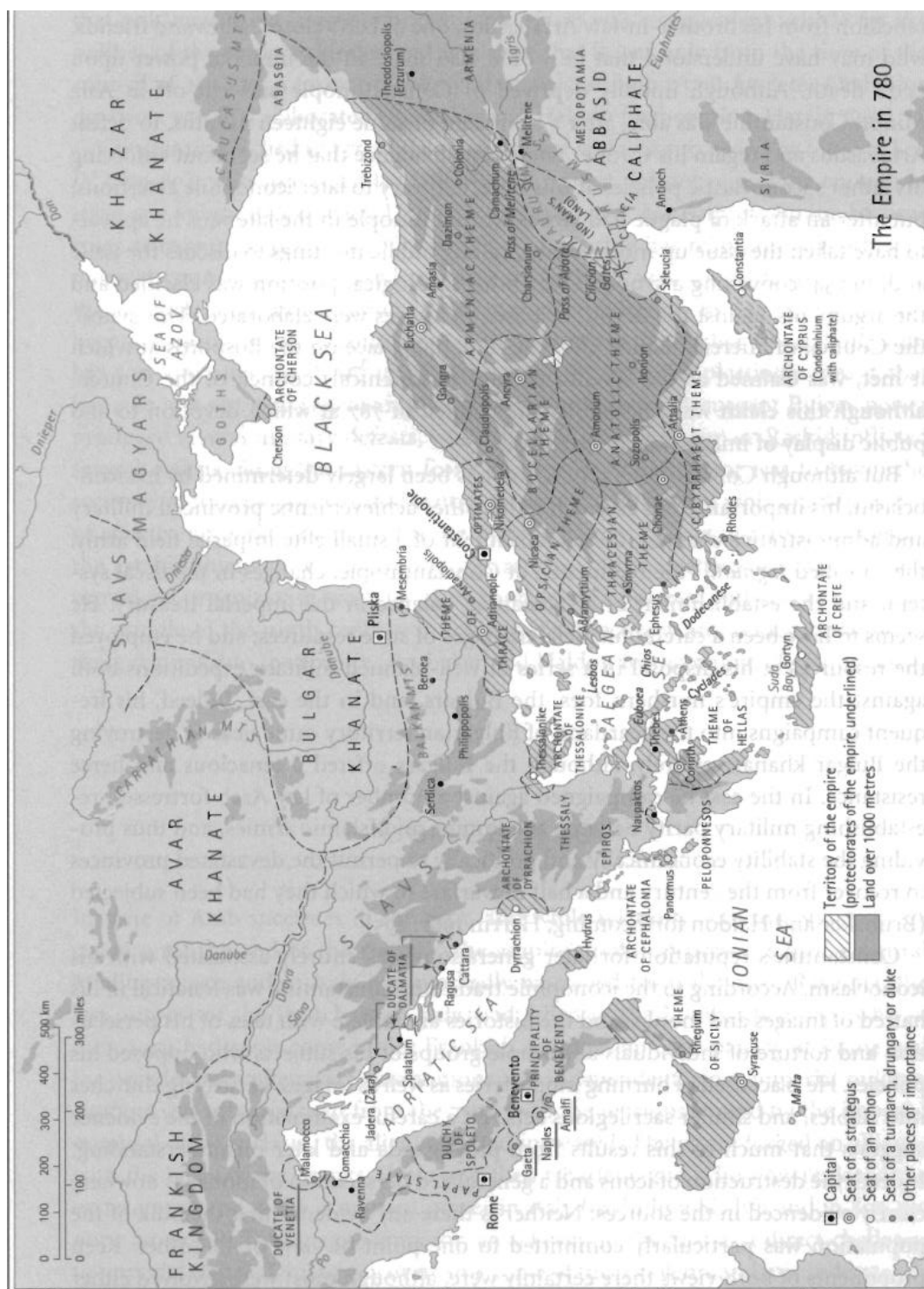
- 56 Phrygia Pacatiana
- 57 Caria (in *quaestura exercitus*)
- 58 Lycia
- 59 Lydia
- 60 Bithynia
- 61 Hellespontus
- 62 Asia
- 63 Insulae (*Aegean Isles* – in *quaestura exercitus*)
- 64 Creta
- 65 Europa
- 66 Bosporus
- 67 Haemimontus
- 68 Rhodope
- 69 Scythia (in *quaestura exercitus*)
- 70 Moesia II (in *quaestura exercitus*)
- 71 Thracia
- 72 Macedonia I
- 73 Thessalia
- 74 Achaia
- 75 Epirus vetus
- 76 Epirus nova
- 77 Macedonia II
- 78 Dacia Mediterranea
- 79 Dardania
- 80 Praevalitana
- 81 Dacia ripensis
- 82 Moesia I
- 83 Dalmatia

Mapa 2 – podoba a umístění prvních themat v druhé polovině 7. století. Převzato z HALDON, J.: *Byzantium in the Seventh Century*.

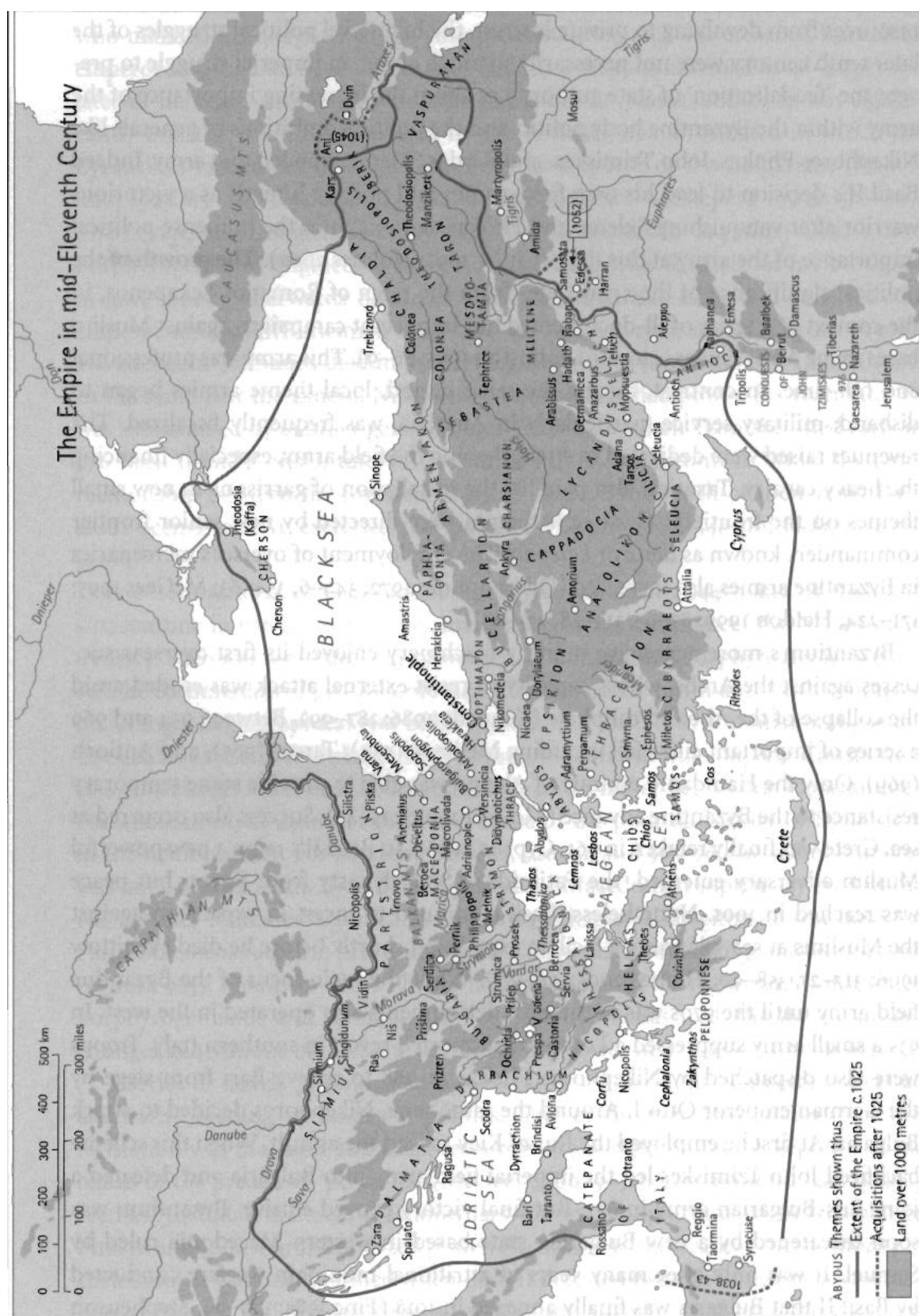

Map III The empire in c. A.D. 650-700; the process of devastation

Mapa 3 – Byzanc a themata na konci 8. století. Převzato z CORMACK, Robin (ed.), HALDON, John (ed.), JEFFREYS, Elizabeth (ed.): *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford, 2008.

Mapa 4 – Byzanc a themata v první polovině 11. století. Převzato z CORMACK, R. (ed.), HALDON, J. (ed.), JEFFREYS, E. (ed.): *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*.

Seznam pramenů a literatury

DENNIS, T. George (ed.): *Three Byzantine Military Treatises*. Dumbarton Oaks, Washington, 1985.

DENNIS, T. George (ed.): *Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984.

GREATREX, Geoffrey (ed.), MANGO, Cyril (ed.), SCOTT, Roger (ed.): *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*. Clarendon Press, Oxford, 1997.

HALDON, John (ed.): *The De Thematribus*. Liverpool University Press, Liverpool, 2021.

MOFATT, Ann (ed.), TALL, Maxeme (ed.): *Constantine Porphyrogennetos: The Book of Ceremonies*. Brill, Boston-Leiden, 2012.

MORAVCSIK, Gyula (ed.): *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks, Washington, 1967.

SIMOKATTES, Theofylaktos: *Na přelomu věků*. Odeon, Praha, 1986.

BROOKS, W. Edward: *Arabic Lists of the Byzantine Themes*. In: *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 1901, str. 66-77.

BROWN, S. Truesdell: *Gentlemen and Officers. Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A.D. 554-800*. Stephen Austin and Sons Ltd, Hertford, 1984.

CORMACK, Robin (ed.), HALDON, John (ed.), JEFFREYS, Elizabeth (ed.): *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2008.

D'AMATO, Raffaele: *Roman Heavy Cavalry (2), AD 500-1450*. Osprey Publishing, Oxford, 2020.

HALDON, John (ed.): *Byzantine Warfare*. Routledge, London-New York, 2007.

HALDON, John: *Byzantium at War, AD 600-1453*. Routledge, Oxford, 2002.

HALDON, John. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*. UCL Press, London, 1999.

HALDON, John: *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

HALDON, John: *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*. Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1984.

HENDY, Michael: *Studies in Byzantine Monetary Economy C. 300-1450*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

HOWARD-JOHNSON, James: *Witnesses to a World of Crisis. Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*. Oxford University Press, Oxford, 2010.

CHARANIS, Peter: *Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor*. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, str. 1-20.

CHARANIS, Peter: *Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century*. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 31, 1959, str. 23-44.

JOHN, V. A. Fine: *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991.

KAEGI, L. Walter: *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

KAEGI, L. Walter: *Byzantine Military Unrest, 471-843*. Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1981.

KAEGI, L. Walter: *Byzantium and the Early Islamic Conquest*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

KAEGI, L. Walter: *Heraclius, Emperor of Byzantium*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

KALDELLIS, Anthony: *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome*. Harvard University Press, Cambridge-London, 2015.

NICOLLE, David: *Yarmuk 636AD*. Osprey Publishing, London, 1994.

NICOLLE, David: *Romano-Byzantine Armies, 4th-9th Centuries*. Osprey Publishing, London, 1992.

OSTROGORSKY, George: *History of the Byzantine State*. Alden Press, Oxford, 1968.

PERTUSI, Agostino: *Nuova ipotesi sull'origine dei "temi bizantini"*. In: *Aevum*, 28, 1956, str. 126-150.

RAGIA, Efi: *The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (ca 600-1200). The Apothekai of Asia Minor (7th-8th c.)*. In: *Byzantina Symmeikta*, 19, 2010, str. 195-245.

RAGIA, Efi: *The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (ca 600-1200). The Apothekai of Africa and Sicily*. In: *Eoa kai Esperia*, 8, 2013, str. 113-144.

SHEPARD, John (ed.): *The Cambridge History of The Byzantine Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2019.

SKOBLAR, Magdalena (ed.): *Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic. Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700-1453*. Cambridge University Press, Cambridge, 2021.

STEPHENSON, Paul (ed.): *The Byzantine World*. Routledge, London-New York, 2010.

SINNIGEN, G. William: *The Vicarius Urbis Romae and the Urban Prefecture*. In: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 8, 1959, str. 97-112.

THEOTOKIS, Georgios: *Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the 10th Century. A Comparative Study*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2018.

TREADGOLD, Warren: *Byzantium and Its Army, 284-1081*. Stanford University Press, Stanford, 1995.

VASILIEV, A. Alexander: *History of the Byzantine Empire*. The University of Wisconsin Press, Madison, 1952.

VAVŘÍNEK, Vladimír. *Encyklopedie Byzance*. Libri, Praha, 2011.

WHITTOW, Mark: *The Making of Byzantium, 600-1025*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1996.

YANNIS, Stouraitis: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*. Brill, Leiden, 2018.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. *Dějiny Byzance*. Academia, Praha, 1992.